stichting nivoz

Waar krijgt *de persoon* aandacht in jouw les?

Jaarthema Volwassenheid

vanuit perspectief van het curriculum

2017-2018

6

‘Het curriculum speelt een belangrijke rol bij het richten van het kind naar de wereld, maar niet als de lijst van kennis en vaardigheden die leerlingen zouden moeten verwerven – ofschoon ook dat in het onderwijs aan de orde is – maar als het scala van manieren waarop we de fysieke en sociale wereld kunnen ontmoeten en onszelf en onze vrijheid in verhouding tot die wereld kunnen ontmoeten.’

> Gert Biesta, hoogleraar voor de pedagogische dimensies van onderwijs, opleiding en vorming op de NIVOZ-leerstoel aan de Universiteit voor Humanistiek.

‘We moeten scholen ontwikkelen waarin kinderen dichter op de aarde leven. Jonge mensen in staat stellen om de wereld holistisch te zien, als een geïntegreerd geheel. Waar ze de balans kunnen vinden tussen ecologie, economie en milieu. Waar ze ook moeilijke vragen kunnen stellen. Kritische vragen. Die ons laten nadenken over de manier waarop we leven. Het gaat er niet alleen om dingen beter te doen, we moeten ook betere dingen doen.’

> Arjen Wals, hoogleraar Transformatief Leren voor sociaal, ecologische duurzaamheid/ UNESCO-Chair aan de Wageningen Universiteit. ’

Stichting NIVOZ sterkt leraren en schoolleiders bij de uitvoering van hun pedagogische opdracht, en daarmee in hun pedagogisch handelen. Via deze uitgave (e-book en print) willen we jou als lezer laten deelnemen aan een meer fundamenteel gesprek over goed onderwijs.

In het lopende schooljaar 2017-2018 verkennen we het begrip volwassenheid dat we tot jaarthema hebben verkozen. Een dergelijk onderzoek kan behulpzaam zijn bij pedagogische vragen die we in de onderwijspraktijk onszelf en elkaar stellen, dan wel van betekenis zijn bij de waartoe-vraag van onderwijs. Het gesprek voeren we op Onderwijsavonden en in Masterclasses (NIVOZ-podium), in traject- en coalitiebijeenkomsten (NIVOZ-opleidingen). We bieden een podium aan verhalen en blogs van leraren, schoolleiders en andere praktijkmensen (NIVOZ-platform hetkind) en doen studie en onderzoek naar legitimerende bronnen en praktijk (NIVOZ-denktank).

Bij onze verkenning naar het begrip volwassenheid, onderscheiden we zeven perspectieven. Achter deze link vind je downloads naar de voorgaande e-books:

- spirituele perspectief
- democratisch perspectief
- maatschappelijk perspectief
- filosofisch-ethisch perspectief
- psychologisch perspectief
- **perspectief van het curriculum**
- perspectief van de opvoeding tot volwassenheid

In de maand april keken we vanuit *het perspectief van het curriculum*. Met hoogleraar Arjen Wals vonden we een spreker die vanuit dit deelthema een NIVOZ-onderwijsavond in Driebergen verzorgde. Daarnaast was er een masterclass met Dick van der Wateren/Alexandra Bronsveld.

Veel leesplezier

Volwassenheid *vanuit* 6 *perspectief van het curriculum*

5 INLEIDING *Maartje Janssens*

7 ORATIE Het curriculum op zijn kop. *Gert Biesta*

15 PRAKTIJK 'Goede en mooie vragen stellen' begint met verwondering. *Dick van der Wateren*

19 PRAKTIJK Persoonlijke Vorming, een bijzonder vak *Renske Valk*

24 BLOG Waarden koesteren aan de basis van duurzame wereld: 'Ik vind het eigenlijk maar een sneue film'. *Jasja van den Brink*

28 VERSLAG ONDERWIJSAVOND Duurzaamheid is een continue zoektocht waarop nooit een definitief antwoord te vinden is. *Joyce van den Bogaard*

34 Audio, tweets, reflectie bezoekers

38 MASTERCLASS Een onderwijsconcept waarbij leraren op een bepaalde manier 'in de wereld zijn'. *Alexandra Bronsveld*

44 BLOG Hortus Botanicus: 'Het is schetsen. Het is kneden. Het is voelen, goed kijken, observeren, volgen, kijken hoe het geheel zich ontwikkeld.' *Bas ter Avest*

49 INTERVIEW *Iedereen is leraar*: over de noodzaak van het vloeibaar houden van het curriculum. *Rob van der Poel*

56 MEER lezen en bestuderen?

57 Jaarthema 2018-19: 'Spelen, leren, maken'

60 Vijf nieuwe NIVOZ-onderwijsavonden

62 De nieuwe website online

64 Over stichting NIVOZ

66 Colofon

67 E-books

INLEIDING

In het zesde e-book kijken we vanuit het perspectief van het curriculum naar het begrip 'volwassenheid'. In hoeverre kan dit onderzoek ons helpen bij pedagogische vragen en onderwijspraktijk? Kan 'volwassenheid' *onderwezen* worden en welke consequenties heeft dit voor het curriculum?

Om begeleid te worden naar volwassenheid is meer nodig dan het verwerven van feitelijke kennis. Immers, volwassenheid gaat over je op een wenselijke manier staande kunnen houden in een complexe samenleving. Dat leer je niet enkel uit een boekje. De school zal dan een vrijplaats, een oefenplaats moeten zijn, waar kinderen kunnen ontmoeten, ontdekken, exploreren, fouten maken. Dat vraagt om een paradoxaal proces van 'onderbreken': aanbieden en laten uitzoeken, sturen en loslaten, aanmoedigen en stilzetten. Zoals het in het 'echte' leven ook gaat. Dit vraagt reflectie op *het verborgen curriculum*: de omgang van leraren met leerlingen, en van leraren (en schoolleiders) met elkaar, ofwel het schoolethos.

In dit e-book bieden we verschillende invalshoeken. Twee belangrijke momenten in onze verkenning lichten we eruit. Allereerst de oratie van Gert Biesta, houder van de NIVOZ-leerstoel *Pedagogische dimensies voor onderwijs, opleiding en vorming.* Biesta sprak zijn inaugurele rede uit op 11 april in Utrecht en pleitte daarin onder meer voor een 'flipped curriculum'. Dat begint bij aandacht voor het *persoon-willen-zijn* van de leerling. Bij een curriculum denkt Biesta niet op de eerste plaats aan een lijst van kennis en vaardigheden, maar aan 'het scala van manieren waarop we de fysieke en sociale wereld kunnen ontmoeten en onszelf en onze vrijheid in verhouding tot die wereld kunnen ontmoeten.' In dit e-book vind je een passage uit zijn oratie.

Een tweede moment vond een dag later plaats: de NIVOZ-onderwijsavond met Arjen Wals in Driebergen. Hij sprak over duurzaamheid en onderwijs. Daarbij ziet hij duurzaamheid niet als

een nieuw vak, maar als aanjager van onderwijsvernieuwing. Wals nam ons mee in zijn zoektocht naar een ‘duurzaamheidsdidactiek’. Daarbij benadrukte hij dat het curriculum belangrijk is, maar dat we niet moeten vervallen in het alleen maar maken van lesmateriaal. Het is een veel breder verhaal, dat begint met het stellen van de fundamentele, morele vragen.

Tot slot wijzen we je nog graag op het NIVOZ-jaarthema voor het komende schooljaar ‘Spelen, leren, maken’. Je vindt achterin dit e-book een inleidende tekst en informatie (data, sprekers, kosten) over de vijf NIVOZ-onderwijsavonden die staan geprogrammeerd.

⊙

Maartje Janssens en Rob van der Poel, de samenstellers.

Gert Biesta – hoogleraar voor de pedagogische dimensies van onderwijs, opleiding en vorming op de NIVOZ-leerstoel aan de Universiteit voor Humanistiek - sprak op 11 april jl. zijn inaugurele rede uit. De titel luidde ‘Tijd voor pedagogiek: Over de pedagogische paragraaf in onderwijs, opleiding en vorming’ . Hij betoogt hierin dat het in de pedagogiek niet gaat om het bevorderen van ontwikkeling of groei, maar om het aanmoedigen van kinderen en jongeren om op volwassen wijze in de wereld te willen zijn. Biesta noemt dat ‘vorming tot persoon-willen-zijn,’ wat hij onderscheid van ‘vorming-van-personen.’ Vorming tot persoon-willen-zijn is niet de vraag van de identiteit (Wie ben ik?), maar de vraag van de subjectiviteit (Hoe ben ik? Hoe probeer ik in het leven te staan?). Daarom spreekt hij over ‘subjectiverend onderwijs,’ wat overigens iets anders is dan gepersonaliseerd leren. Wat betekent dit alles voor het onderwijs, en meer specifiek, voor het curriculum?

ORATIE **Het curriculum op zijn kop**

In deze licht bewerkte versie uit een deel van zijn oratie zegt Gert Biesta eerst iets over hoe aandacht voor *persoon-willen-zijn* in het onderwijs juist *niet* vormgegeven moet worden. Dan iets over hoe het zou kunnen, waarbij hij pleit voor een ‘flipped curriculum.’ En in de derde stap legt hij uit waarom aandacht voor persoon-willen-zijn een taak is voor al het onderwijs in een democratische samenleving zoals de Nederlandse.

Subjectiverend onderwijs: Hoe het zeker niet moet

Wat het eerste punt betreft, is het niet alleen van belang om het onderscheid tussen vorming-van-personen en vorming-tot-persoon-willen-zijn scherp in de gaten te houden, maar vooral ook om het vraagstuk van de persoon niet te verwarren met het vraagstuk

van de persoonlijkheid,[1] omdat daarmee het risico bestaat dat de *existentiële* vraag van persoon-zijn wordt binnengezogen in de wereld van de persoonlijkheidspsychologie en de bijbehorende psychometrie. Naast het feit dat persoon-zijn en persoonlijkheidsontwikkeling twee fundamenteel verschillende kwesties zijn, is er een reëel risico dat met de focus op persoonlijkheidsontwikkeling, bijvoorbeeld opgevat als sociaal-emotionele ontwikkeling of de verwerving van sociaal-emotionele vaardigheden, een hele nieuwe testbatterij op het onderwijs wordt losgelaten die kinderen en jongeren objectiveert en hun persoonlijkheid tot een te produceren 'uitkomst' of 'opbrengst' reduceert.[2] Dat heeft problematische gevolgen voor definities van goed onderwijs, en leidt er gemakkelijk toe dat leraren ook nog eens afgerekend gaan worden op de opbrengsten die ze in dit domein weten te genereren. Daarnaast bestaat het gevaar dat pedagogische benaderingen worden verdrongen door therapeutische manieren van denken en doen (zie Ecclestone & Hayes 2009), waarbij wordt vergeten dat kind-zijn, jongere-zijn, leerling-zijn, of student-zijn geen ziektes zijn die genezing behoeven, maar normale gestalten van het mens-zijn zijn.

Persoon-willen-zijn: Het vraagstuk van de vrijheid

De pedagogische vraag is niet de vraag van persoonlijkheidsontwikkeling, maar de vraag van de vrijheid – de vrijheid die we in onszelf aantreffen en de vrijheid waarin we onszelf aantreffen. Het gaat daarbij niet om ongebreidelde vrijheid maar om *gekwalificeerde* vrijheid, en het criterium dat daarbij in het geding is, is volwassenheid. Volwassen vrijheid is vrijheid die een 'reality check' heeft ondergaan of, preciezer gezegd, is vrijheid die steeds maar weer die 'reality check' *wil* ondergaan. Zo bezien is volwassenheid niet zozeer een prestatie, maar allereerst een *irritatie*: een lastige vraag die doorheen het leven 'gedragen' wordt. Onvolwassen vrijheid

1 In het einddocument van Onderwijs2032 worden deze termen door elkaar heen gebruikt (zie http://onsonderwijs2032.nl/advies/).

2 De OESO is al zorgwekkend ver gevorderd met de ontwikkeling van deze testbatterij. Voor een reconstructie en kritische analyse zie https://codeactsineducation.wordpress.com/2018/01/16/pisa-for-personality-testing. Zie ook Williamson (2017).

verschijnt daarmee als de vrijheid die die check *niet* wil ondergaan, die *niet* in dialoog wil komen met de wereld, die zich *niets* wil laten gezeggen, die verlangens neemt voor wat ze zijn en niet de vraag staat of wat verlangd wordt datgene is dat verlangd zou moeten worden.

Het verzorgen van de pedagogische paragraaf in het onderwijs is in feite niets anders dan het mogelijk maken van zo een 'reality check.' Dat is de reden waarom onderwijs dat de pedagogische paragraaf wil verzorgen niet kindgericht of leerstofgericht is, maar *wereldgericht*, omdat het het kind via de leerstof *naar* de wereld wil richten en *op* de wereld wil wijzen. Onderwijs verschijnt daarmee ook letterlijk als een daad van wijzen, van het richten van de aandacht op de wereld buiten ons waar het leven geleefd moet worden (zie Berding & Pols 2017; Prange 2005). Het curriculum speelt daarbij een belangrijke rol, maar niet als de lijst van kennis en vaardigheden die leerlingen zouden moeten verwerven – ofschoon ook dat in het onderwijs aan de orde is – maar als het scala van manieren waarop we de fysieke en sociale wereld kunnen ontmoeten en onszelf en onze vrijheid in verhouding tot die wereld kunnen ontmoeten.

De ervaring van weerstand

Ofschoon de ontmoeting met de wereld prachtig kan zijn, is het meest wezenlijke moment van die ontmoeting het ervaren van weerstand. Die ervaring toont ons dat de wereld eigenstandig is, en geen constructie of hersenspinsel. De ervaring van weerstand brengt niet alleen de wereld in beeld, maar ook de verlangens die we ten aanzien van de wereld koesteren, juist omdat die verlangens op iets of iemand stoten. Weerstand is een frustrerende ervaring, omdat het botst met onze initiatieven en (goede) bedoelingen. Die frustratie kan ons motiveren om er nog een schepje boven op te doen zodat onze initiatieven alsnog in de wereld kunnen komen. Dat is soms belangrijk, maar er is altijd het risico dat we te hard drukken en daarmee, als we te ver gaan, datgene of diegene waarmee we in dialoog proberen te komen, kapot maken. Hier ontmoeten we het risico van *wereldvernietiging*. Dezelfde frustratie

van de ontmoeting met weerstand kan er ook toe leiden dat we de moed opgeven, dat de wereld ons 'te veel' wordt, dat we ons eruit terugtrekken. Als we daar te ver mee gaan, leidt het uiteindelijk tot *zelfvernietiging*.

Volwassen in de wereld zijn betekent dat we proberen het uit te houden in het moeilijke midden tussen wereldvernietiging en zelfvernietiging. Dit laat zien waarom volwassen-in-de-wereld-zijn een existentiële uitdaging is; het is de uitdaging om te proberen te *zijn*. En het laat zien dat die uitdaging altijd weer voor ons ligt, zich steeds opnieuw stelt, nooit tot een oplossing komt, maar een leven lang bij ons blijft. Het moeilijke midden tussen wereldvernietiging en zelfvernietiging verschijnt daarmee als een *pedagogische* ruimte, omdat het pedagogische werk er precies op gericht is kinderen en jongeren uit te dagen en te enthousiasmeren zich in dat midden staande te willen houden.

Kenmerken van subjectiverend onderwijs

Onderwijs dat hier aandacht aan besteedt zouden we kunnen aanduiden als subjectiverend onderwijs. Subjectiverend onderwijs is onderwijs dat de ontmoeting met realiteit mogelijk wil maken. Het is onderwijs dat weerstand inbrengt, soms fysiek, zoals in het werken met steen, hout of metaal, of het werk met het eigen lichaam; soms op het talige of symbolische vlak, zoals het ontmoeten van een lastige tekst, een moeilijk boek, of een complexe taak; en soms op het sociale vlak, zoals de ontmoeting met andere mensen, inclusief medeleerlingen.

Subjectiverend onderwijs probeert de ontmoeting met weerstand positief te duiden, en niet als een tijdrovend obstakel te zien dat effectief leren in de weg zou staan. Subjectiverend onderwijs is daarmee onderwijs dat onderbreekt, niet om het onderbreken zelf maar om de 'reality check' mogelijk te maken die nodig is om te werken aan het omvormen van onbegrensde vrijheid tot volwassen vrijheid. Dat omvormingsproces kost tijd, wat betekent dat subjectiverend onderwijs *vertragend* onderwijs is. Het is onderwijs dat

tijd en ruimte geeft om de wereld en onze verlangens ten aanzien van de wereld te ontmoeten, en te werken aan de vraag welke van die verlangens gaan helpen bij goed leven en goed samenleven, en welke van die verlangens daarbij in de weg gaan zitten.[3] Het is niet alleen een uitdaging voor leerlingen om het met die vragen uit te houden, en daarbij verdienen ze onze onvoorwaardelijke steun. Het vraagt ook iets van de leraar (zie ook Stevens 2008): naast tijd en aandacht vooral geduld en vertrouwen. De onderwijspraktijken van Janusz Korczak en A.S. Neill blijven voor mij indrukwekkende voorbeelden van wat het betekent om onderwijs op deze manier vorm te geven, het er als leraar bij uit te houden, en te blijven geloven dat kinderen en jongeren de uitdaging van hun vrijheid op een volwassen manier op zich zullen willen nemen.[4]

Een 'flipped curriculum'

Wat betekent dit voor het onderwijs? Het is gebruikelijk om kwalificatie, het aanbieden en verwerven van kennis en vaardigheden, als de 'core business' van het onderwijs te zien. Socialisatie, als het bieden van oriëntatie in tradities en praktijken, wordt daarbij vaak als de tweede 'laag' benoemd, en wordt meer en meer als taak van het onderwijs erkend.[5] Is subjectificatie, de aandacht voor het persoon-zijn van de leerling, daarmee de derde 'laag?' Is het datgene waar scholen aandacht aan zouden kunnen besteden als ze de basis op orde hebben en socialisatie voldoende hebben georganiseerd?

3 Wanneer Spivak onderwijs definieert als "the uncoercive rearrangement of desires" (Spivak 2004, p. 256) gaat het precies om deze dynamiek.

4 Voor alle duidelijkheid: subjectiverend onderwijs is onderwijs dat erop is gericht om het bestaan-als-subject van kind en jongere mogelijk te maken. Daartoe is subjectiverend onderwijs wereldgericht, omdat subject-zijn alleen in dialoog met de wereld, in dialoog met de ander en het andere tot mogelijkheid kan worden. Subjectiverend onderwijs is dus niet subjectief, en zeker ook niet individueel of gepersonaliseerd, maar er juist op gericht om individuen in dialoog te brengen met de fysieke en sociale wereld buiten hen.

5 Denk aan alle educaties die in de loop der tijd aan het curriculum zijn toegevoegd, zoals verkeerseducatie, gezondheidseducatie, milieueducatie en burgerschapseducatie.

Ik zou er hier voor willen pleiten, analoog aan de 'flipped classroom,' om het curriculum op zijn kop te zetten. Een pleidooi dus voor een 'flipped' curriculum dat *begint* bij aandacht voor het persoon-willen-zijn van de leerling, en dat niet beschouwt als iets extra's voor als er nog tijd over is. Volwassen-in-de-wereld-willen-zijn vindt niet plaats in een vacuüm maar vereist ontmoeting met de wereld in haar veelvormigheid en veelzijdigheid. Dat is het werk van de socialisatie: het tonen van de wereld en het verschaffen van oriëntatie in die wereld. Volwassen-in-de-wereld-willen-zijn vereist daarnaast ook toerusting, en dat is het werk van de kwalificatie. Maar kwalificatie en socialisatie verkrijgen pas hun pedagogische en humane betekenis wanneer ze verbonden zijn met subjectificatie, de vorming tot persoon-willen-zijn.

Subjectiverend onderwijs en democratie

Dit alles roept natuurlijk wel de vraag op waarom we dit zouden willen. Wat is de rechtvaardiging voor subjectiverend onderwijs en voor de suggestie dat *al* het onderwijs daar aandacht zou moeten besteden? Is hier niet sprake van een heel specifieke onderwijsideologie die interessant is voor wie daarvoor voelen, maar die niet zomaar als opdracht voor het onderwijs *an sich* kan worden gezien? Is dat niet een vorm van staatspedagogiek waar we in de Nederlandse context verre van moeten blijven? Ik denk het niet. Persoonsvorming als de vorming-van-personen berust inderdaad op particuliere waarden – de waarden van individuen en groepen – en hoort zo bezien primair thuis in het private domein en in particuliere onderwijspedagogische 'projecten' die daar vorm worden gegeven. Maar voor persoonsvorming als vorming-tot-persoon-willen-zijn ligt dat anders, en dat heeft alles te maken met de democratie.

In totalitaire, niet-democratische samenlevingen heeft onderwijs in feite maar twee dimensies nodig – kwalificatie en socialisatie – en moet vooral die tweede krachtig worden doorgezet. Maar in democratische samenlevingen, dat wil zeggen samenleving die zich laten leiden door de principes van vrijheid, gelijkheid en solidariteit, ligt dat anders. Daar is vrijheid niet een probleem dat de kop in gedrukt

moet worden, maar juist de *raison d'être* van de democratie. Wat aantrekkelijk is aan democratie is dat het vrijheid geeft. En dat is het deel van de 'deal' dat velen maar al te graag willen ontvangen. Maar democratie is altijd een dubbele 'deal,' omdat democratie niet slechts vrijheid geeft maar daarbij volwassenheid vraagt. Een democratische samenleving is immers niet een samenleving waarin iedereen zijn of haar vrijheid naar believen kan botvieren. De democratische vraag is juist of en in welke mate particuliere verlangens – de verlangens van individuen of groepen – collectief 'gedragen' kunnen worden.

Democratie gaat daarom niet om het uitspreken en optellen van wensen en verlangens, maar om de omvorming van particuliere wensen en verlangens tot wat collectief verlangd kan worden. En dat vraagt om een mate van zelfbegrenzing (zie Marquand 2004, p. 57) of, anders gezegd: het vraagt om volwassenheid. Terwijl persoonsvorming als vorming-van-personen dus altijd het risico van staatspedagogiek loopt, is vorming-tot-persoons-willen-zijn gericht op de volwassenheid die essentieel is voor het (voort)bestaan van de democratie en precies daarom is die modus van persoonsvorming een taak voor al het onderwijs dat werk wil maken van de democratie. Dit laat niet alleen de intrinsieke band tussen de pedagogische paragraaf en de democratie zien, maar maakt ook duidelijk dat hier precies geen sprake is van staatspedagogiek maar van wat we, met een serieus bedoelde woordspeling, wellicht het beste als rechtsstaatspedagogiek of democratische rechtsstaatspedagogiek zouden kunnen benoemen.[6]

Prof. dr. Gert Biesta (1957, Rotterdam) is bijzonder hoogleraar voor de Pedagogische Dimensies van Onderwijs, Opleiding en Vorming aan de Universiteit voor Humanistiek namens NIVOZ. Hij

6 Overigens: wie zich zorgen maakt over staatspedagogiek zou eens nauwkeurig moeten kijken naar de heel specifieke opvattingen over mens-zijn die onder het label van 'sociaal-emotionele ontwikkeling' het onderwijs binnenkomen, of naar de mensbeelden die aan de orde zijn in didactische noties van 'zelfsturing' of 'eigenaarschap.'

is tevens Professor of Education in het Department of Education van Brunel University London en gasthoogleraar Pedagogiek aan NLA University College in Noorwegen. Daarnaast is Gert Biesta sinds 2015 geassocieerd lid van de Onderwijsraad.
> leerstoel@nivoz.nl

Literatuur

- Berding, J. & Pols, W. (2017). 'Wie denk jij wel dat je bent?!' Arendt en het verdwijnen van het gezag van leraren. In J. Berding (Red.). Aan het werk met Hannah Arendt. Professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk (pp. 49-66). Leusden: ISVW Uitgevers.
- Ecclestone, K. & Hayes, D. (2009). The dangerous rise of therapeutic education. London/New York: Routledge.
- Marquand, D. (2004). Decline of the public: The hollowing-out of citizenship. Cambridge: Policy Press.
- Prange, K. (2005). Die Zeigestruktur der Erziehung: Grundriss der operativen Pädagogik. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Stevens, L. (Red.) (2008). Leraar wie ben je? Apeldoorn: Garant.

PRAKTIJK **‘Goede en mooie vragen stellen’ begint met verwondering**

Welke manieren hebben we om onze leerlingen te stimuleren goede vragen te stellen? Vo-leraar en onderzoeker Dick van der Wateren deed eerder verslag van een jaar lesgeven vanuit verwondering en liet zien dat het niet eenvoudig is het roer van traditioneel klassikaal leren om te gooien naar onderzoekend leren. Er zijn nogal wat weerstanden te overwinnen, niet in de laatste plaats die van de leerlingen zelf. De winst wanneer we doorzetten, is enorm, al stelt deze manier van lesgeven hoge eisen aan de leraren. Daarom is het belangrijk als team een denkcultuur te creëren. Met het curriculum als richtlijn.

Wat zijn goede vragen? Een goede of ‘mooie’ vraag (Warren Berger) is:
een ambitieuze, maar uitvoerbare vraag die onze manier van denken kan veranderen en een verandering tot stand kan brengen.

Mooie vragen zijn daarnaast relevant voor de leerlingen en voor de wereld buiten school, ze gaan ‘ergens’ over. Ze worden daarom ook wel ‘Essentiële Vragen’ genoemd.
Bij het begin van het proces van vragenstellen zijn de vragen nog niet in deze zin ‘mooi’. Het is de kunst stap voor stap te komen tot zo’n mooie vraag waarmee de leerlingen in groepjes, of met de hele klas, aan het werk kunnen.

In mijn boek *Verwondering* geef ik veel praktische handreikingen waarmee we het denkproces kunnen bevorderen. Dat zijn o.a. *De Juiste Vraag, Zes Kritische Vragen, Je Onderzoek Opzetten, Waarom/Wat…als/Hoe en Prikkelvragen.* De eerste stap kan zijn de klas de opdracht ‘Verwondering’ te geven. Wanneer we een lessenserie willen wijden aan een thema of onderwerp, bijvoorbeeld ‘Midden-

en Kleinbedrijf', kunnen we de leerlingen naar buiten sturen, een winkelbuurt in. Ze krijgen de volgende opdrachten:

- kijk om je heen met een naïeve blik
- verwonder je
- let op dingen die je normaal niet zou opmerken
- bedenk: niets is 'gewoon' wat het is, niets is vanzelfsprekend (Plato)
- stel er vragen over
- noteer je 'verwonderdingen':
  - wat zie je?
  - wat denk je?
  - waarover verwonder je je?

Als ze terug op school komen, beantwoorden ze eerst de vraag: 'Wat weten we al over het onderwerp?' Vervolgens begint een proces van zoveel mogelijk vragen stellen bij de 'verwonder-dingen'. In het boek heb ik dat de Brandpunt-methode genoemd. Het komt er in het kort op neer dat de leerlingen in groepjes zoveel mogelijk (enkele tientallen) vragen bedenken bij een verschijnsel dat hen verwondert. Bijvoorbeeld namen op winkelgevels, assortiment, prijsklasse… In een paar stappen komen ze tot een mooie vraag waarmee ze aan de slag kunnen. In allerlei variaties kunnen we 'verwondering' bij verschillende vakken en vakkenclusters toepassen. De mogelijkheden zijn onbegrensd.

Leraar, geen coach

We gaan hierbij niet willekeurig te werk. Niet alles wat de leerlingen bedenken, maken of doen is goed. We zullen keuzes moeten maken over de waarden die we in ons onderwijs nastreven en ons bij alles wat we doen moeten afvragen *Wat is pedagogisch wenselijk? Wat is het doel van mijn handelen?* en *Waarom maak ik bepaalde keuzes?* Onderwijs is een normatieve bezigheid. De leraar heeft pedagogisch gezag, is een niet-autoritaire autoriteit. Wij zijn leraren, met andere woorden, geen coaches die aan de kant staan om zo goed mogelijk het talent van onze leerlingen te bevorderen. Zoals Biesta wel eens provocerend zegt: 'Folteren is ook een talent.' Onze opdracht is

jonge mensen te helpen volwassen deelnemers aan de democratische samenleving te worden.

We laten onze leerlingen ook niet zwemmen, maar maken zelf deel uit van het proces. We zijn nét zo nieuwsgierig als de leerlingen die hun vragen onderzoeken. Natuurlijk hebben we vaak wel een idee van een antwoord, maar geven onze leerlingen de kans eerst hun eigen antwoorden te vinden. Vaak – en bij interessante vragen meestal – blijken er meerdere, ook voor ons onverwachte, antwoorden te bestaan. En die zijn ieder weer aanleiding voor nieuwe interessante vragen. Daarbij houden we steeds in ons achterhoofd wat we willen dat onze leerlingen leren (en waarom, natuurlijk).

Het curriculum, dat we met ons team hebben afgesproken, is daarbij een richtlijn. Dat helpt ons niet alleen te bepalen of de leerlingen voldoende hebben geleerd, maar ook of wat ze hebben geleerd in overeenstemming is met actuele wetenschappelijke verklaringen.

Moeten de leerlingen nu alles wat ze leren zelf ontdekken?

Het antwoord op die vraag zal iedere leraar voor zichzelf moeten bedenken. Dat kan voor ieder vak verschillend zijn. Voor het aanleren van routinehandelingen (denk aan de tafels, het oplossingen van vergelijkingen, woordjes of grammatica) kunnen instructie en stampen goede manieren zijn. Maar verrassend veel kunnen leerlingen heel goed zelf uitvinden, bijvoorbeeld door eerst proefjes te doen en daarbij na te denken over de juiste formules om ze te beschrijven. Als de juiste formule daarna op het bord verschijnt – die ze dus meestal zelf al hadden bedacht – zullen ze die niet snel vergeten. En zelfs dan zullen ze hun eigen denklijn altijd weer kunnen terughalen.

En, o ja, als dit in een kleuterklas kan, kan het overal, van mbo tot gymnasium.

⊙

Dick van der Wateren is docent op het Eerste Christelijk Lyceum in Haarlem. Naast het onderwijs heeft hij een jarenlange ervaring als wetenschapper (geologisch onderzoek o.a. in Antarctica en Afrika) en wetenschapsvoorlichter. Hij bracht vorig jaar het boek De Verwondering – leren creatief en kritisch te denken door vragen te stellen – uit.
> dickvanderwateren@me.com

Literatuur

- Ron Berger (2003). An Ethic of Excellence: Building a Culture of Craftsmanship with Students. Portsmouth. Heinemann, 156 pag.
- Warren Berger (2014). A more beautiful question. New York. Bloomsbury, 260 pag.
- Ron Ritchhart, Mark Church en Karin Morrison (2011). Making Thinking Visible: How to Promote Engagement, Understanding, and Independence for All Learners. San Francisco. Josses-Bass, 320 pag.
- Ron Ritchhart (2015). Creating Cultures of Thinking. San Francisco. Josses-Bass, 384 bag.
- Dick van der Wateren (2016). Verwondering. Leren creatief en kritisch denken door vragen te stellen. Meppel. Ten Brink Uitgevers.

PRAKTIJK **Persoonlijke Vorming, een bijzonder vak**

Op het Edith Stein College in Den Haag staat een bijzonder vak op het rooster: Persoonlijke Vorming (PV). Het doel is om leerlingen te stimuleren zichzelf beter te leren kennen, erkennen en waarderen, en de leerling verantwoordelijkheid te laten ontwikkelen voor zichzelf en voor (on)bekende anderen. Renske Valk ging op bezoek bij docente Anita Bruin.

Op het Edith Stein College in Den Haag staat een bijzonder vak op het rooster: Persoonlijke Vorming. Het is de resultante van een zoektocht van de school naar de eigen schoolidentiteit, een zoektocht die uiteindelijk ook leidde naar de identiteit van leerlingen. Anita Bruin–Raven ontwikkelt en geeft de lessen Persoonlijke Vorming en stond aan de basis van deze ontwikkelingen. Ze heeft hierover in 2016 een boekje geschreven: Kiezen voor persoonsvorming.

We gaan terug naar het jaar 2010. Het Edith Stein College, een school voor isk, mavo, havo en vwo in het centrum van Den Haag, wacht met smart op groen licht voor nieuwbouw. En in 2010 is het eindelijk zo ver. De architect, verantwoordelijk voor het ontwerp van de nieuwe school, stelt de onvermijdelijke vraag: ‘Waar staan jullie voor? We zijn jullie?’ Deze vraag blijkt niet alleen het startsein voor de bouw van een nieuwe school. Het vinden van antwoord brengt ook een proces van bezinning en herbezinning op gang. Niet alleen leraren denken na over hun eigen opvattingen en waarden, datzelfde gebeurt door groepen ouders en ook… in de klas, door de leerlingen. Wat vinden we nu eigenlijk belangrijk?

Het leidt tot een aantal statements die de identiteit van de school uitdrukken en tot de wens om deze identiteit te onderhouden door er terugkerend met iedereen aan te werken en over na te denken. In die context ontstaat het leerdomein persoonsvorming en het vak Persoonlijke Vorming (PV). Anita Bruin-Raven: ‘Onze school heeft

een leerlingenpopulatie met een enorme culturele diversiteit. Wij vinden dat een verrijking. We willen dat de leerlingen zich bewust zijn van de eigen manier waarop zij zich verhouden tot de waarden van de school. We willen ze gelegenheid geven om iets van hun eigen unieke identiteit te laten zien, in de hoop dat het ze sterk genoeg maakt om er later, in hun volwassen leeftijd, voor zichzelf en voor anderen te zijn.'

Persoonsvorming en het vak Persoonlijke Vorming

Het leerdomein *persoonsvorming* bestaat uit een verbinding tussen verschillende schoolvakken, te weten: studievaardigheden, drama, mentoraat, lichamelijke opvoeding, en de lessen Persoonlijke Vorming. Persoonlijke Vorming is met opzet ingevoerd als apart vak. De gedachte hierbij is dat het goed is om een moment van onderbreking te creëren. Het stelt je makkelijker in staat om afstand te nemen en te reflecteren. Doel van PV is om leerlingen te stimuleren zichzelf beter te leren kennen, erkennen en waarderen, en de leerling verantwoordelijkheid te laten ontwikkelen voor zichzelf en voor (on)bekende anderen. Bruin-Raven: 'De relatie met anderen is essentieel. Hierin ligt misschien ook het verschil met identiteitsontwikkeling. Wij richten onze aandacht sterk op de persoon in relatie met de ander.'
In de lessen kunnen dat voor leerlingen hun eigen klasgenoten zijn of hun familie. Maar ook onbekenden, mensen in hun buurt, de Nederlandse samenleving, de wereld. Aan de hand van verschillende werkvormen wordt de leerling bewust gemaakt van wat hij wel en niet wil, wel en niet kan, van situaties waarin hij soms staat voor persoonlijke keuzes. Leerlingen leren zich afvragen over welke aspecten van hun identiteit ze zelf zeggenschap hebben, over welke in mindere mate. Zo komen onder andere aan de orde:

- doelen stellen voor een schooljaar
- je plaats bepalen ten opzichte van de traditie thuis
- je bewust worden van de invloed van anderen op je eigen identiteit
- het perspectief van iemand anders innemen
- verbeelding leren geven aan de nabije toekomst.

Leraren maken ontwerpen met bestaand en eigen gemaakt materiaal de lessen, en ze bouwen in de lessen zoveel mogelijk momenten van reflectie in. Er is altijd aandacht voor nietcognitieve ervaringen zoals dichten, tekenen, actief luisteren, stilte opzoeken, bekenden en onbekenden ontmoeten, spelen en verbeelden. En er zijn momenten van kennisoverdracht, waarbij uitleg gegeven wordt over de betekenis van identiteit en waarden.

'Zwak vak'

PV is geen gestandaardiseerd vak, met normen en cijfers, traditioneel gezegd: een 'zwak vak'. Bruin-Raven: 'Het vak kent geen cijfers, om de eenvoudige reden dat we persoonlijke groei niet in cijfers uit gaan drukken. Identiteitsontwikkeling is een dynamisch proces en de momenten waarop de eigenheid van leerlingen zichtbaar wordt en ontwikkeling doormaakt is lang niet altijd zichtbaar. Het is vaak pas achteraf aan te wijzen. Bovendien moeten we voorzichtig zijn met het sturen van ontwikkeling in de richting van 'goede persoonsvorming'. Er moet steeds plaats zijn voor twijfel, weerstand en nietweten bij de leerling en ook bij de leraar.'

Omdat het vak niet werkt met cijfers, is de intrinsieke motivatie van de leerling en de aanpak van de leraar de brandstof voor een fijne en leerzame les. De leraar is sterk gericht op het proces waarbij hij voortdurend zijn pedagogische tact moet aanspreken om de les te laten voortgaan, zelfs als hij ongemak en weerstand tegenkomt en hij niet weet welke kant een les opgaat. Een citaat van een leraar laat zien dat dit niet altijd gemakkelijk is. 'Hoe ongelooflijk frustrerend is het als je in de relatie met de leerlingen iets wilt bieden wat ze weigeren aan te nemen. Als leerlingen niet mee willen werken, het nut niet inzien, kan ik dat toch niet negeren? Ik doe dit toch voor hen? Dat zijn momenten die aan je gaan knagen. Voldoe ik wel als leraar, heeft dit zin? Er is een andere weg; het ongemak toelaten zonder het uit de weg te gaan. Onderbreken wat je doet, zonder echt te stoppen met de les. Luister en kijk een moment naar wat er gebeurt. Wees trots op je inspanning, wees mild ten aanzien van jezelf en kijk met diezelfde blik naar je leerlingen.'

En zo toont een ‘zwak vak’ zich sterk in het aanroepen van de pedagogische relatie tussen leraar en leerling.

Een bijzondere leraar

Niet iedere leraar zal zich onmiddellijk thuis voelen bij het geven van PV, het lijkt bij uitstek een persoonlijke keuze om dit avontuur aan te gaan. Anita Bruin-Raven heeft voluit voor dit avontuur gekozen en blijkt, bij monde van haar leerlingen een bijzondere leraar te zijn. Een leerling zegt: ‘De les is een plek van vertrouwen. Persoonsvorming is vertrouwen en samenwerking met mensen. Ik vind dat mevrouw Bruin een goede aanpak heeft, omdat ze er voor zorgt dat we elkaar kunnen vertrouwen.’

En een ander: ‘Mevrouw Bruin doet dingen wel anders dan de andere leerkrachten. Ze begrijpt ons beter door ons vragen te stellen, maar ook door te luisteren.’ Andere leerlingen geven aan dat ze beter presteren als ze zichzelf en anderen meer vertrouwen. Vertrouwen lijkt wel het sleutelwoord. ‘Werken aan persoonsvorming is echt’, zegt Anita Bruin-Raven zelf. ‘Het gebeurt of het gebeurt niet. Het vereist belangstelling van mij voor de hele persoon van de leerling. We oordelen vaak op basis van slechts een deel van wat we van iemand zien, nemen niet de rust om naar elkaar te kijken als het schilderij dat we zijn. Als dat wel gebeurt, ontstaat er vaak een ongekende kracht om te groeien. Mijn streven is om een kader te ontwikkelen waarbinnen we daar bij leerlingen en docenten structureel aandacht aan kunnen geven. Met behulp van een duidelijke visie en gedeelde waarden zou dat op iedere school mogelijk moeten zijn.’

Renske Valk is hoofredacteur bij het magazine Van12tot18. Dit artikel is met toestemming overgenomen.
> redactie@van12tot18.nl

Anita Bruin is naast haar docentschap op het Edith Stein College als onderzoeker verbonden aan het Lectoraat Normatieve professionalisering (samenwerkingsverband HU educatie en UU geesteswetenschappen).

Meer over de lessen persoonsvorming op het Edith Stein College, zie http://www.edithsteincollege.nl/persoonlijke-vorming/

Kiezen voor persoonsvorming (2016). Anita Bruin-Raven, Hartger Wassink en Cok Bakker, Uitgeverij Phronese. ISBN 9789490120191

Wat is persoonsvorming nu precies? Hoe geef je er als leraar vorm aan in de praktijk van het klaslokaal? Voor welke uitdaging staat een schoolleider die met persoonsvorming aan de slag gaat? Dit boek beschrijft de praktijk van een school die persoonsvorming als vak heeft ingevoerd. Het biedt geen definitief antwoord op deze vragen, maar reikt ervaringen, theoretische kaders en reflecties vanuit het perspectief van leraar en leerling aan, die andere leraren en schoolleiders kunnen inspireren om zelf bewust met persoonsvorming in hun onderwijs aan de slag te gaan.

BLOG

BLOG **Waarden koesteren aan de basis van duurzame wereld: *'Ik vind het eigenlijk maar een beetje een sneue film'***

Kinderen en jongeren leren om waarden te koesteren die aan de basis staan van een duurzame wereld. Dat vinden we belangrijk. Maar hoe doe je dat? Jasja van den Brink ging in gesprek met 11- en 12-jarigen na de vertoning van de documentaire Down to Earth. Haar verhaal vormde de inleiding van de Onderwijsavond met Arjen Wals.

Vorig jaar rond deze tijd stond ik in de vroege ochtend in een theaterzaal in Heemstede. Negentig kinderen uit groep 8 keken me aan. Ze hadden gezamenlijk de film Down to Earth gekeken: een film van Rolf Winters en Renata Heinen die met hun drie kinderen de wereld rond trekken op zoek naar de wijsheid van de Earthkeepers. Het was de Onderwijsfilm van het jaar 2017.

Carlijn en ik waren, als @schoolteam van Down to Earth, benieuwd naar de reacties van deze kinderen. *Snappen ze wat er in de film besproken wordt? Spreekt het ze aan? Is de film niet te lang? Zijn sommige onderwerpen te 'zwaar'?*

We waren dan ook duidelijk in ons verzoek naar de kinderen: Vertel ons alsjeblieft eerlijk wat je van deze film vindt. Want het is heel fijn als jullie allemaal zeggen het een mooie film te vinden, maar als je dat niet echt meent, hebben we er niets aan. Als we weten wat jullie echt vinden, kijken wij wat we aan kunnen passen. Daar hebben jullie dan niks meer aan, maar de kinderen die deze film na jullie gaan bekijken wel.
Voorzichtig komen er wat opmerkingen los:

Ja, het is een mooie film, maar hij duurt wel wat lang.
Spirit, wat is dat eigenlijk?
Raar eigenlijk, dat ze allemaal hetzelfde zeggen en elkaar niet kennen.
Ik zou zo'n reis ook weleens willen maken met mijn ouders.
Zij gaan ook met het vliegtuig en dat is ook niet goed voor het milieu.
Etc.

Dan steekt een meisje wat aarzelend haar vinger op. Een groter, nogal fors meisje. Allochtoon, ik vermoed van Marokkaanse komaf. 'Nou', zegt ze, 'Ik vind het eigenlijk maar een beetje een sneue film.' Ik moet grinniken om deze opmerking. Als je eerlijke feedback vraagt aan kinderen, kun je het krijgen ook. 'Wat maakt dat je het een sneue film vindt?', vraag ik haar. 'Nou, gewoon', zegt ze. 'Die kinderen zijn allemaal zo mager en hebben helemaal geen echt speelgoed. Alleen wat takjes en blikjes waar ze bijvoorbeeld autotjes van gemaakt hebben...'

Een eerlijke reactie, vanuit een heel ander maar daardoor niet minder valide perspectief. Zij is in haar groei naar volwassenheid bezig om de relatie van haar 'ik' tot 'de ander' te ontdekken. Welke ervaringen heeft zij hierin al opgedaan?

Arjen Wals zegt in een interview dat we de jeugd moeten leren… 'waarden te koesteren die aan de basis van een duurzame wereld staan: samen spelen, niets afpakken van anderen, dingen terugleggen en opruimen, niet discrimineren, conflicten bijleggen, goed zorgen voor de planten, de vissen en het konijn, af een toe een dutje

doen en in de kring samen wat drinken.'

Dit meisje lijkt de wereld te bezien door een bril die 'tekort hebben' uitvergroot. Als het – economisch en sociaal – om winnen en verliezen gaat, vermoed ik dat zij de kant van het verliezen maar al te goed kent. Samen spelen/conflicten bijleggen/niet discrimineren? 'Minder Marokkanen' roept een politiek leider. Goed zorgen voor de planten, de vissen en het konijn? Wie zorgt er voor mij? Niets afpakken van de ander? Is het dan misschien zaak dat we alles eerst eerlijk verdelen?

Kortom: Het klinkt misschien eenvoudig, maar het is het niet. En ik heb de antwoorden ook niet. Wat ik wel weet, is dat 'samen' de sleutel is. Niets en niemand uitgesloten.

> *"What is the opposite of losing?" I asked him.*
> *"Finding," he said.*
> *And so it began*.
> (Kyra, Carol Gilligan, 2008)

Jasja van den Brink is pedagoog, onderwijstrainer en –coach en moeder van drie kinderen. Ze opereert onder de vlag van Raafels.
info@raafels.nl

www.downtoearthfilm.com

ONDERWIJS-AVOND 12 APRIL 2018

Duurzaam ontplooien in een on-duurzame wereld – toekomstbestendig onderwijs in tijden van crises.

Arjen Wals in theater Maitland, Driebergen

VERSLAG

Arjen Wals, hoogleraar Transformatief Leren voor sociaal, ecologische duurzaamheid/ UNESCO-Chair aan de Wageningen Universiteit, alsmede hoogleraar aan de Universiteit van Gotenburg in Zweden. Hij beschouwt duurzaamheid als een katalysator van onderwijsvernieuwing.

Duurzaamheid is een continue zoektocht waarop nooit een definitief antwoord te vinden is

'Hoe vertaalt duurzaamheid zich nu in jouw onderwijspraktijk?' We stelden de vraag aan een aantal bloggers/docenten, voorafgaand aan de onderwijsavond met Arjen Wals. Niemand kwam met voorbeelden, al was iedereen zich wel bewust van het belang ervan. De lezing bood voldoende inspiratie, zo maakt Joyce van den Bogaard duidelijk in haar verslag.

Vooraf aan de avond in Driebergen schuif ik met een aantal bloggende docenten aan tafel. Er staat vlees op het menu. Voor de vegetariërs onder ons is er een alternatief, maar dat moeten ze dan wel apart bestellen. Eline Stolp, docent op UniC, vraagt mij of ik ook om vlees zou hebben gevraagd als dat niet op het menu had gestaan en ik het dus speciaal had moeten bestellen. Grote kans dat ik dan gewoon het vega-menu – meer duurzaam – had gekozen, zeg ik haar. Waarop Eline reageert: 'Dan is het toch eigenlijk raar dat 'duurzaam' niet de standaard is?'

Het is precies waar Arjen Wals de Onderwijsavond begint: on-duurzaam wordt makkelijk gemaakt, duurzaam moeilijk. Hij noemt het '*unsustainability by default'.* Toch ziet Wals een beweging die

probeert onderwijs meer dienstbaar te maken aan de planeet en minder aan de economie. De 'economische beweging' kijkt vooral naar welke waarden er zitten in ons onderwijssysteem, waarden gericht op het versterken van de economie en het voorbereiden van kinderen op de arbeidsmarkt, en dus niet op duurzaamheid.

Wat nu wel duurzaam is en wat niet, daarop is volgens Wals geen gemakkelijk antwoord te geven. Dat antwoord is namelijk afhankelijk van de context, het moment in de tijd, de plaats. 'Een spaarlamp in Nederland is bijvoorbeeld een stuk duurzamer dan een spaarlamp in Burundi, waar de spanning op het net nogal eens zorgt voor voortijdig sneuvelende lampen en waar kapotte lampen niet op een duurzame manier verwerkt worden.'

Die 'vaagheid' van het begrip en het gebrek aan duidelijkheid maken dat mensen niet snel 'meedoen'. Duurzaamheid is namelijk een continue zoektocht waarop nooit een goed antwoord te vinden is. Het moet ingegeven zijn door de zorg voor de natuur, voor de ander, voor de toekomst. Het vraagt om een kernwaarde en als die er niet is, betekent duurzaamheid ook niets.

Omdat duurzaamheid veel kan betekenen en het voor sommigen bovendien niet per se een heel aantrekkelijk onderwerp is, is het voor ons onderwijs ook een lastig begrip. De kracht is dat we het zelf betekenis kunnen geven in de context waarin we leven. Dat kúnnen we niet alleen, dat móeten we volgens Wals ook, want het is een urgent vraagstuk.

Tijdperk

We leven in een tijd waarin biodiversiteit heel hard afneemt. Wals: 'Wij zijn als mensen waarschijnlijk de veroorzakers van de zesde periode van massale soortensterfte.' Er is een enorme keuze uit plastic producten in winkels en deze keuze neemt nog altijd exponentieel toe. Er zijn weliswaar steeds meer bedrijven die aan de slag gaan met duurzaamheid (bijvoorbeeld de plant bottle van Coca Cola), maar toch gaat het dan vooral om imago, om marketing.

Fake news

Mensen weten inmiddels ook niet meer goed wie ze nog kunnen vertrouwen: is het de overheid, de wetenschap? Je moet burgers, en met name kinderen, dus heel goed leren hoe ze zelf het onderscheid kunnen maken tussen nieuws en nepnieuws. Dat dat niet meevalt, zien we bijvoorbeeld in steeds meer dagbladen die wekelijks '*fact checks'* doen om te kijken in hoeverre bepaalde claims al dan niet waar zijn.

Het gaat er niet alleen om dingen beter te doen, we moeten ook betere dingen doen

Veel van wat wij doen aan duurzaamheid is het proberen te optimaliseren van systemen die we gecreëerd hebben. Misschien moeten we die richting veranderen, zegt Wals. 'Meer mensen op de wereld hebben nu toegang tot mobiele telefonie en draadloze netwerken dan tot schoon drinkwater. Mensen worden steeds meer gedegradeerd tot consumenten, die inkomen genereren en dat vervolgens uitgeven. Efficiency bepaalt wat er mogelijk is in dit systeem.'

21st century skills

Het is moeilijk om dat *economische, globaliserende denken* ter discussie te stellen., zo ervaart Wals. Er is wel steeds meer belangstelling voor deeleconomie, voor het toevoegen van betekenis in plaats van economische waarde. Van de zogeheten '*21st century skills'* is ook een zeer economische interpretatie mogelijk, zodat het al snel weer gaat over *competitief zijn*. Daarmee passen ze heel mooi in het systeem van individualisering. Maar bij de 21st century skills kun je ook de normatieve vraag stellen wat dit type denken versterkt in de samenleving, en wat het verzwakt? Dat leidt mogelijk tot inzicht.

Het onderwijs is steeds meer een verlengstuk geworden van de globaliserende economie. Het geven van nieuwe richting is een zoektocht waarbij morele, ethische waarden een belangrijke rol spelen. 'Zo meet PISA rekenen en taal en sciences, en daarop doen we het blijkbaar slechter dan andere landen,' zo toont Wals zich een kenner van de recente rapporten. 'Maar wie weet doen onze kinderen het op andere gebieden wel heel goed? Dat meten we echter niet. Dat is de grote valkuil van PISA.'

Pedagogische ruimte

Duurzaamheidseducatie is lastig vast te leggen. De dia links gaat over de pedagogische ruimte om zelf invulling te geven aan wat – gegeven waar je bent – duurzaam is; als een manier om naar duurzaamheid in het onderwijs te kijken. Op de dia zijn twee assen te zien: hiërarchisch *versus* egalitair en gesloten *versus* open. Als je kinderen leert in een lesbrief waar ze hun afval moeten weggooien, is dat dan educatie, of training? (linksboven) Je kunt ze ook laten nadenken over hoe ze andere mensen kunnen helpen bij duurzaamheid (voetstapjes naar een vuilnisbak leiden, rechtsboven). Laat kinderen meer buiten zijn, buiten leren, de gemeenschap mobiliseren en de omgeving inrichten (rechtsonder).

Wat kan een 'groene omgeving' nou precies betekenen voor een school? Wals: 'Dan kun je denken aan minder stress, minder geluidshinder, schonere lucht, meer leer- en werkplezier, hogere creativiteit, de aanwezigheid van een informele ontmoetingsplek, een actievere leefstijl, en een betere motoriek. Maar ook op economisch vlak zijn er voordelen: gezondheid, minder ziekteverzuim, de buitenomgeving biedt een extra leslokaal, er is minder criminaliteit en vandalisme. Als laatste zijn er ook natuurlijke voordelen, zoals minder wateroverlast en frissere lucht.'

Lesmateriaal

Hoe kan lesmateriaal bijdragen aan waardenontwikkeling en gedragsverandering? Wals geeft een voorbeeld. 'Je kunt met kinderen bijvoorbeeld een Happy Meal van McDonalds onder de loep nemen. Wat zit er in je Happy Meal? Is het wel eerlijk gemaakt? Wat is

eerlijk eigenlijk? Is het diervriendelijk? Is het veilig? Als een soort CSI (*critical sustainability investigator*) gaan de kinderen zo een maaltijd doorgronden. Waar komen alle ingrediënten vandaan? Wat is voor jou een echt 'happy' meal? Waarom is deze maaltijd zo goedkoop? Klopt dat eigenlijk wel, dat dit eten zo goedkoop is? Zo komen we naar een duurzaamheidsdidactiek (zie dia rechts). Het bieden van handelingsperspectieven is heel belangrijk: er moet een oefenplek zijn om te experimenteren en ontwerpen, om dingen te veranderen.

De vier kerncompetenties van leren voor duurzaamheid

Met name de vierde competentie op dit lijstje ('Het maken van ethische en morele afwegingen en het kritisch beschouwen van de waarden die deze afwegingen beïnvloeden') wordt in onze '*post truth*'-tijd steeds belangrijker, stelt Wals vast. 'Wie geloof je, op basis waarvan, van welke argumenten? Wat is feit, wat is mening? Duurzaamheidsvraagstukken bieden bij uitstek gelegenheid om hierover te leren. We moeten de waarden waarin we gevangen zitten expliciet maken en alternatieve waarden (zoals empathie en spiritualiteit) onderzoeken. En als we het over het curriculum hebben: ja, het curriculum is belangrijk, maar we moeten niet vervallen in het alleen maar maken van lesmateriaal. Zaken als docentprofessionalisering zijn ook belangrijk. Daarbij komt dat je er goed aandoet wanneer je begint bij de vragen die er werkelijk toe doen, en dan kijkt naar de vakinhouden die daarbij kunnen helpen. Als school kun je een voorbeeld zijn, omdat dat je verhaal over duurzaamheid aan de leerlingen ook krachtiger maakt.'

De achttien '*sustainable development goals*' van de VN bieden volgens Wals handvatten voor scholen om inhoud anders te ordenen. Het woord 'duurzaamheid' is op termijn misschien niet meer nodig, omdat alles uiteindelijk voorbijgaat. Maar op dit moment staat de aarde er zo beroerd voor dat we die term nog wel even moeten gebruiken.

Joyce van den Bogaard is redacteur bij NIVOZ-platform hetkind en moeder van twee kinderen.
> j.vandenbogaard@nivoz.nl

AUDIO

Er is een integrale geluidsopname van de NIVOZ-onderwijsavond met Arjen Wals op donderdag 12 april in theater Maitland te Driebergen. Na de lezing werd er in een panel verder gesproken over dit onderwerp met twee panelleden.

> Zie https://soundcloud.com/user-874610123/

U hoort achtereenvolgens:

0:32–5:40	Maartje Janssens (moderator)
5:40–10'30	Jasja van den Brink (onderwijsbegeleider), blog
10:30–1:08:15	Arjen Wals
1'08:15–1'14:55	pauzemuziek
1'14:55–1'54:30	panelgesprek met Jacomijn de Vries en Annick de Witt
1'54:30 – 1'56:06	slot Maartje Janssens

> **Annick de Witt** is schrijver, change-maker en consulent in duurzame transformaties, en gespecialiseerd in de relatie tussen wereldbeelden en duurzame ontwikkeling.
> **Jacomijn de Vries** is bestuurder van de Stichting voor Duurzaam Onderwijs O3-Nederland, en conrector op het Niftarlake College.

REACTIES

Wat sprak je in het bijzonder aan? Wat heeft jou geraakt, dan wel welke passage houd je nog steeds bezig?

- Duurzaamheid is geen vak, maar meer een manier om te kijken naar de omgeving. We maken ons daarbij veel schuldig aan symboolpolitiek.
- Dat een project over duurzaamheid lang niet voldoende is, maar dat het fundamenteel anders moet.
- Het beeld van de groene scholen. Dat als je echt gedragsverandering wilt bij leerlingen wb duurzaamheid de omgeving ook zo ingericht moet zijn.

- Het feit dat de ontwikkelingen in het onderwijs eigenlijk allemaal vanuit een economisch perspectief plaatsvinden en niet vanuit een duurzaamheids-/menselijk perspectief. Ik zie hier ook grote gelijkenis met het boek *de Donut economie* dat ik momenteel aan het lezen ben. Het belang van een werkelijke transitie.
- De vraag, die in het nagesprek opkwam, of bestaande scholen wel in staat zijn tot een transitie naar duurzaamheid, of dat alleen het stichten van nieuwe scholen echt helpt.
- Dat we lef moeten tonen om te laten zien dat we vertrouwen hebben in de ontwikkeling van kinderen, dat we ze met betekenisvolle ervaringen hen inzicht kunnen geven in de wereld om hen heen. Een wereld waar we allemaal een bijdrage aan leveren. Arjen Wals sprak mij aan, omdat hij zo rustig, niet veroordelend, zijn visie gaf. Ik heb een mooie avond gehad.

In hoeverre heb je een verbinding kunnen maken met jouw praktijk?

- Hij heeft geïnspireerd voor de curriculumontwikkeling waar ik deel van uit maak
- We gaan op school in gesprek met de leerlingen van de bovenbouw.
- Ik ben in verwarring (wat goed is) en aan het nadenken hoe ik de vertaling kan maken naar de praktijk.
- De voorbeelden waren enigszins ideaal, en op mijn school is men nog mijlenver hier vandaan. Ik zie geen mogelijkheid een vertaalslag te maken naar de praktijk. Er werd gesproken over ‘duurzame kerndoelen’ en deze heb ik op SLO-site gevonden.
- De avond gaf een visie, veel stof tot nadenken, geen pasklare recepten.
- Arjen Wals heeft in duidelijke taal verstaanbaar gemaakt hoe wij het diep van binnen willen. Zelf word ik binnen een paar maanden full time boerin. Ik stop als groepsleerkracht. Ik kreeg gelijk inspiratie en heel veel ideeën om de kinderen mee te laten groeien met mijn ontwikkelingen op onze biologische boerderij. Ik kan niet wachten.

nivoz
onderwijs, tact &
leiderschap

LANDGOED DE HORST DRIEBERGEN

NIVOZ in de komende maand

Masterclass 30 mei in Rotterdam:
Film *Iedereen is leraar* & bezoek basisschool De Kleine Wereld.

Onderwijsavond 6 juni in Driebergen:
Gert Biesta en Luc Stevens – Volwassenheid gewogen: Onderwijs op menselijke maat.
> UITVERKOCHT, maar via live streaming *te volgen!*

SCHOOLPORTRET **Een onderwijsconcept waarbij leraren ‘in de wereld zijn’**

Welke plaats heeft verwondering in het curriculum van de school? En in hoeverre is er ruimte voor onderbrekingen in het dagelijks lesrooster? Alexandra Bronsveld liet zich inspireren op de High Tech High-scholen in de Verenigde Staten. Over een onderwijsconcept waarbij leraren op een bepaalde manier ‘in de wereld zijn’.

In een land hier ver vandaan aan de andere kant van de oceaan staat een school. Op deze school krijgen kinderen de ruimte om te groeien en te bloeien. Levensvragen, verwondering en levensecht leren staan centraal. Niet één uur in de week, maar verweven door het hele curriculum, ieder moment van de dag. Alexandra Bronsveld bericht over wat ze tegenkwam op High Tech High in San Diego in de Verenigde Staten. Ze ziet vijf kernbegrippen: waarden, vriendschap, verwondering, goed denken en dieper leren op de school.

In de week dat ik High Tech High (HTH) afgelopen september bezocht, ben ik op zoek gegaan naar het geheim van dit onderwijsconcept. Meteen de eerste dag ontdekte ik dat het niet zozeer gaat om een bepaalde pedagogische en didactische invulling van het onderwijs, maar om een doorleefde visie die het fundament vormt van alles wat de HTH-leerkrachten uitdragen en zichtbaar maken. In iedere vezel van de leerkrachten zijn de waarden van deze school verweven. Het pedagogisch-didactisch handelen wordt gevoed en vormgegeven vanuit deze doorleefde waarden. Het onderwijsconcept is opgebouwd vanuit een bepaalde houding van de leerkrachten, een bepaalde manier van ‘in de wereld zijn’.
Wat houdt die houding concreet in? Hoe kan ik die houding zodanig omschrijven dat ik recht doe aan het onderwijs op HTH? In dit artikel ga ik de uitdaging aan met de wens een stap verder te komen

in mijn omschrijving van het unieke van het onderwijs op HTH. Waar te beginnen? Ik ben op zoek gegaan naar iets waardoor die houding concreet werd, iets waardoor je heel even het gevoel hebt 'ik kan het toch pakken'.

Tijdens het bezoeken van de lessen hoorde ik steeds bepaalde zinnen terugkomen. Het was een manier van spreken en taal, die motiveert, verbinding uitdrukt, aanzet tot denken en verwondering over het leven en de wereld stimuleert. Na vier dagen rondlopen op de verschillende locaties van HTH kon ik dat wat gezegd en gedaan werd in vijf kernbegrippen onderbrengen: *waarden*, *vriendschap*, v*erwondering*, *goed denken* en *dieper leren*. Deze kernbegrippen herkende ik zowel in de elementary, middle als high school. Die vijf categorieën licht ik hieronder toe door middel van concrete voorbeelden.

Waarden

Allereerst, hoe willen we omgaan met elkaar? En hoe organiseer je dat? In *middle en high school* zie je aan de wanden van de klaslokalen flip over vellen waarop klassen met elkaar afspraken hebben gemaakt. Bovenaan staat: *What do we need?* Op deze vellen vind je geen regels als 'luisteren naar elkaar, niet achter iemands rug om praten', maar kreten als: *'support from teachers and group members, safe space to ask questions and ask for help, COMFORT!'* Een enkele keer hangen er lijsten met regels als 'elkaar uit laten praten', maar dan hangt er ook een lijst naast met '*WHY do we need these?'* Op deze lijsten vind je woorden als: '*happy, engaged, less overwhelmed, focused, to have a positive environment, feel encouraged to do better work'.*

Ook in *elementary school* worden dergelijke lijstjes gemaakt en werken leerkrachten op creatieve wijze aan het trainen van een goede werkhouding. Leerlingen wordt gevraagd om een '*Whole body listener'* te zijn, wat luisteren met je ogen, oren en hart betekent. In Nederland zie ik dit ook in klassen maar dan wordt de dimensie van het hart meestal niet genoemd. Als HTH leerkrachten leerlingen aanspreken dan is de taal die ze gebruiken niet gebiedend maar eerder uitnodigend. Een vraag die je vaak hoort in het

kader van klassenmanagement is: *'Can we do a body check?'* waarop alle kinderen weer even focussen op zichzelf en checken of ze nog een *whole body listener* zijn. Op HTH zijn regels en afspraken geen woorden op papier maar doorleefde uitdrukkingen van wat leerlingen en leerkrachten van waarde vinden.

Vriendschap

Contact en *community building* nemen een centrale plaats in binnen het curriculum. Hiertoe is *Advisory* in het leven geroepen: groepjes die onder leiding van een leerkracht een kleine familie vormen binnen de school. *Advisory* staat iedere dag op het rooster zodat de lijnen tussen de leerkracht/coach en de leerlingen kort blijven. Leerlingen kunnen hier alles kwijt over school en wat hen bezighoudt in het leven. En af en toe zijn er langere momenten voor *Advisory* ingeroosterd om leuke sportieve activiteiten met elkaar te doen die een positieve groepssfeer cultiveren. Een leerling vertelde dat er nauwelijks gepest wordt want 'wie pest nou z'n vrienden?!' Het idee van vriendschap en verbondenheid hoorde ik letterlijk terug in de klassen. Leerkrachten in elementary school spreken de kinderen aan met 'friends' en vragen bijvoorbeeld: *'friends, who can help me?'* of *'Can those two friends help clean up?'* Op de wanden kwam ik prikborden tegen met zinnen als: '*We are a class family who believes in ourselves, is emphatic towards others etc.*'

Voor de wat nuchtere Nederlanders is dit misschien het moment waarop ons het *Sound of Music* gevoel bekruipt: één grote happy family met een flinke scheut Amerikaanse gemaaktheid, het zal wel. Toch is dit niet wat ik op HTH zag. Ze kiezen bewust voor bepaalde waarden als gelijkwaardigheid, nieuwsgierigheid, empathie en authentiek werk, en werken met intervisie en projectontwerp protocollen die deze waarden borgen. Wat ik zag was vooral passie voor lesgeven en een diep geloof in de kracht van contact maken van mens tot mens.

Verwondering

Een derde kernbegrip is verwondering en de centrale plaats die dit begrip inneemt in dit onderwijs.
Dat begint al in elementary school met een *'wondering wall'* waar de klas vragen verzamelt die de kinderen bezighouden in relatie tot het thema: *'what puzzles us?'* In de week dat ik de school bezocht stonden de volgende vragen op het bord in de eerste klas: *What makes us laugh? Why do we find some things funny?* Een kleuterklas was bezig met het thema mieren en vroeg zich af: *Why do ants come in our classroom? Will the ants come to our popcorn party?* Een tweede klas (groep 4) verwonderde zich over tijd: *How do clocks use gears? How did time begin? Can we tell time without the sun or a clock?* In alle lokalen vind je stukken muur in de klas waarop de vragen van de leerlingen genoteerd staan en het beginpunt vormen van het thema. Verwondering wordt op deze manier in het onderwijs concreet en zichtbaar gemaakt.

Goed denken

Het vierde kernbegrip is 'goed denken'. Al vanaf de eerste klas wordt denken gestimuleerd en expliciet gemaakt door zinnen als: '*Let's put our thinking hats on'* of '*You are doing a great job staying focused.'* En als een kind iets slims roept zegt de leerkracht: 'That is such a good thinking strategy!' Die nadruk op denken staat niet alleen centraal bij taal- en rekenlessen maar ook bij handvaardigheid. Voor het denken over het bouwproces worden bijvoorbeeld *'stages of tinkering reflection'* gebruikt waarbij gekeken wordt naar creativiteit, inspiratie, momenten van frustratie en momenten die

zorgden voor een doorbraak in het proces. Ook worden fouten gezien als een moment waarop onze hersenen een nieuwe verbinding leggen. De leerkracht vouwt dan de handen in elkaar en zegt *'synapse'* (klinkt als snaps) om aan te geven dat er een nieuwe verbinding wordt gemaakt in de hersenen. De hele klas volgt door ook de handen in elkaar te vouwen en *'synapse'* te zeggen. Hiermee wordt wat in de hoofden van de kinderen plaatsvindt expliciet gemaakt.

Diep leren

Het laatste, en misschien wel meest wezenlijke kenmerk, is '*deeper learning'*. Het onderwijs op HTH is projectgestuurd. Er zijn geen vakken die naast elkaar gegeven worden, maar er wordt gewerkt vanuit thema's waarin verschillende vakken geïntegreerd zijn. Dit alles gericht op het ontdekken van je eigen passie. Om die passie te achterhalen reflecteren leerlingen op vragen als: *'What are your hopes and fears? What struck you the most? What changed your way of looking at things?'* De innerlijke stem van leerlingen krijgt op deze manier een belangrijke plek in het onderwijs. Maar dat niet alleen. De overkoepelende vragen van de projecten hebben een existentiële laag. Larry Rosenstock, de grondlegger van HTH, vergeleek het proces van leren met kunst. Je hebt allereerst een kunstenaar die van allerlei beelden een object creëert, een kunstwerk. Naar dat kunstwerk wordt gekeken door een subject, een mens. De mens die naar het object kijkt geeft vervolgens betekenis aan het object waardoor de oorspronkelijke betekenis van het object kan veranderen. In het onderwijs heb je leerkrachten die onderwijs ontwerpen, zij maken de leerstof maar tegelijkertijd zijn leerkrachten zich op HTH bewust van het feit dat de leerling zijn eigen betekenis verleent aan de lesstof waardoor hij mede creator wordt van die lesstof. Deze bewustwording levert overkoepelende projectvragen op die een beroep doen op de leerling als mens:

- *How do you tell someone that the world is ending? A project to open the hood on climate change.*
- *How can we foster greater community interaction and engagement?*
- *Tell the story of your class as a whole on empathy. So use statistics as*

a lever to develop empathy for the other students in our math class.
- *What characteristic exist inside you, and how do everyday life experiences support that characteristic.*
- *What does it mean to do math? How does origami inspire creativity, discovery and deeper understanding of math ideas?*
- *How does where you are effect who you are?*
- *How can I visually represent myself defending and standing up for who I am?*

Leren en betekenisgeving zijn op HTH onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Rijke inspiratiebron

Het rondlopen in de verschillende scholen en het praten met leerlingen heeft me diep geraakt. Het niveau was hoog, de leerlingen waren betrokken, actief en maakten op een open manier contact. Dit onderwijs vorm en inhoud geven is het harde werk van een community waarin diversiteit gevierd wordt. Het vraagt om leraren die de eigen regie nemen, zelf op onderzoek gaan, kritisch samenwerken en een gemeenschappelijke taal delen. Het beste uit jezelf halen staat centraal en leerkrachten grijpen die uitdaging met beide handen aan. Die hoge mate van energie ben ik nog niet vaak tegengekomen in mijn werkende leven.
De discipline, de methodische manier van werken en de aandacht voor hogere orde denken op deze school kunnen een rijke inspiratiebron vormen voor scholen in Nederland. Het recept om deze uitdaging aan te gaan stond op één van de muren van HTH: *be silly, brave en creative!*

⊙

Alexandra Bronsveld begeleidt als sparringpartner en trainer scholen in het primair onderwijs bij professionaliseringstrajecten en innovatie. Haar expertisegebieden zijn filosoferen met kinderen en leren voor het leven in de 21ste eeuw.
> info@alexandrabronsveld.nl

BLOG

BLOG **Hortus Botanicus: *‘Het is schetsen. Het is kneden. Het is voelen, observeren, volgen, kijken hoe het geheel zich ontwikkeld’***

Uniek, holistisch en divers. Drie woorden die voor pedagoog Bas ter Avest de botanische tuin van Nijmegen typeren. Een overdonderend aantal planten dat samen groeit, elkaar versterkt, met elkaar verstrengeld is en een gebalanceerd geheel vormt. Nog unieker is voor hem de manier waarop een bonte verzameling medewerkers samen deze tuin in stand houdt en naar een hoger plan brengt.

Sinds oktober werk ik als vrijwilliger in de Nijmeegse *Hortus Botanicus*. Rustig en sereen is het er als je ’s ochtends de tuin inloopt, de stilte van een dag die gaat starten. Vanaf een uur of negen wordt de tuin bevolkt door een bont gezelschap. Vrijwilligers, jongeren die re-integreren, mensen die de helende werking van tuinieren nodig hebben om tot zichzelf te komen, mensen die gezelschap zoeken of herstellen van een burn-out starten de dag samen op met een kop koffie (filterkoffie, op alle goede plekken drinkt men filterkoffie) om daarna collectief in de tuin te werken.

We scheppen de omstandigheden

De opzet van de hortus in Nijmegen wijkt af van andere botanische tuinen. Daar waar elders planten soort bij soort in vakken gerangschikt met bordjes ernaast in het gelid staan, groeien in Nijmegen de soorten weelderig door elkaar. Geen grote kassen, geen rangschikking op alfabetische volgorde. Deze tuin is verdeeld in landschappen die geleidelijk in elkaar overlopen. Ruimte bieden,

soorten bij elkaar brengen die elkaar versterken en ideale omstandigheden creëren. Niet afdwingen maar wel gidsen, uitlokken, stimuleren. Dat lijken de succesingrediënten van de wijze waarop hier getuinierd wordt.

Gisteren heb ik samen met anderen een gat gegraven. Twee bij twee meter, 70 centimeter diep. Dat gaan we volstorten met eikentakken en eikensnippers. We scheppen een omgeving die ideaal zou zijn *voor Vliegende Herten*. Het is afwachten of die de plek gaan vinden en of ze zich er zullen vestigen. We scheppen een omgeving, bieden ideale omstandigheden, dat is wat we kunnen doen.

Schetsen, kneden, voelen, kijken

Het is echter niet enkel afwachten en 'laat maar ontstaan'. Nee, soms is een interventie nodig om diversiteit te waarborgen. Zo hebben bijvoorbeeld heideplanten schrale, kale grond nodig, zonder gras. Dat betekent: regelmatig plaggen, grond kaal maken en 'ontgrassen'. Het is schetsen. Het is kneden. Het is voelen, goed kijken, observeren, volgen, kijken hoe het geheel zich ontwikkeld. Registreren, tijdstippen noteren en zo de tuin steeds beter leren kennen, om er een jaar later je voordeel mee te doen en nog betere interventies te plegen.

Het is ook een kwestie van behoedzaam te werk gaan. Voorzichtigheid is geboden. Dat betekent soms de grond met rust laten, omdat je ontluikende groeikracht niet in de kiem wilt smoren. Oppassen waar je je grote voeten neerzet. Voor je het weet heb je een plant uit de Rode Lijst onder je zolen verpulverd. Niet zomaar in het wilde weg snoeien, maar oog hebben voor detail, oog hebben voor bijzondere types, oog hebben voor kleine verschillen.

Schoffelend de beste gesprekken

Planten en mensen lijken op elkaar. Parallellen met de mensenwereld zijn snel gemaakt. Kwetsbare types. Bijzondere eigenschappen. Eigenzinnige karakters. Eigenschappen die elkaar versterken.

GOALS
EFFICIENCY
TASKS

Samen leven, samen leren, samen werken. De wijze van tuinieren verschilt niet veel van de manier waarop hier wordt gewerkt met mensen. ‘We werken als een herder met een kudde schapen,’ zegt directeur Eric. ‘De richting hebben we voor ogen, we weten waar we naartoe werken, maar er is vrijheid om te bewegen. De herder loop achter de kudde en overziet.’ Er is ruimte voor inbreng en eigen initiatief.

Zijn er geen plannen? Is er geen doel? Jazeker wel. Er is een richting en er zijn ideeën over de tuin, maar leidinggevenden lopen niet voortdurend voorop, wijzen niet aan en geven weinig opdrachten. Jaartaken heb ik hier niet gezien. Geen verandermanagers, geen *lean consultant*. Geen scrumbord. Hier beginnen we de dag gewoon samen. Dan spreken we elkaar. En zien we de ander. De plannen komen dan vaak vanzelf. Mensen die wat van elkaar kunnen leren zoeken elkaar op.

Het is fijn met de mensen hier. De rugzak die ieder mens heeft is hier niet voelbaar. Als ‘een leuke disfunctionerende familie’, omschrijft een vrijwilliger het team. Alles en iedereen mag er zijn. Ieder talent telt, nergens heb ik dat zo gevoeld als hier. Het is een plek waar je kan ontdooien. Vaak praten we wat tussen de fysieke arbeid door. De beste gesprekken heb je tijdens het schoffelen, snoeien, spitten, afwassen. Daar hoef je niet voor te gaan zitten of een afspraak in je agenda voor te maken.

Zet weg die scrumborden, zet slome koffie

’s Middags rond een uur of twaalf komen kantoormensen van omliggende bedrijven en de universiteit een rondje door de tuin wandelen. Ik wens ze toe dat ze net zo fijn en goed kunnen werken in hun kantoortuin als wij hier doen, met onze handen in de grond. Plaggen, ruimte bieden, tijd nemen, observeren.

Tegen alle leidinggevenden van Nederland zou ik zeggen: ga tuinieren. Doe weg die dure verandermodellen, zet aan de kant die scrumborden, stop met die agile nonsens. Koop een slome

percolator, start de dag samen op met een kop koffie, wees als een tuinman en werk met je team als ware het een bijzondere botanische familie, die je wilt koesteren, tot zijn recht laten komen en die je zo rangschikt in de kantoortuin dat ze elkaar versterken. En wees voorzichtig, laat elkaar heel. Als je niet weet hoe dat moet, kom dan eens langs in de Hortus. De schoffel staat klaar.

⊙

Bas ter Avest is vrijwilliger Hortus Nijmegen & docent pedagogiek aan de Katholieke Pabo Zwolle. Dit interview is afkomstig uit het blad Mensenkinderen.
> basteravest@gmail.com

DOCUMENTAIRE

Op woensdag 30 mei is er een NIVOZ-masterclass op basisschool De Kleine Wereld in Rotterdam. Naast een rondleiding op deze bijzonder plek, waar pedagogische vragen leidend zijn, zal ook de documentaire **Iedereen is leraar** *worden vertoond. Deze ging een half jaar terug – op 5 oktober 2017 – in De Balie in première en leidt sindsdien tot betekenisvolle onderwijsdebatten, binnen en buiten de schoolmuren.*

Iedereen is leraar: over de noodzaak van het vloeibaar houden van het curriculum

Met de documentaire *Iedereen is leraar* heeft Maarten Stuifbergen (33) het gesprek over het 'waartoe van onderwijs' nieuw leven ingeblazen, maar ook en vooral de leraren zelf in hun beroepseer willen sterken. Het voorbije half jaar heeft hij er eigenhandig onderzoek naar verricht. 'Kijkers ervaren de film als fijn om naar te kijken. Maar heeft het ook een positief effect op het zelfbeeld van de leraar?'

Door Rob van der Poel

In de film 'Iedereen is leraar' gaat Maarten Stuifbergen – lerarenopleider aan de Hogeschool Leiden en oud-basisschoolleraar – op zoek naar de kracht van de leraar. Dat doet hij samen met filmmaker Stephan de Haas. Wat is die kracht en hoe kan die het beste worden ingezet ten behoeve van de ontwikkeling van kinderen? Welke impact heeft de leraar nodig om zijn werk goed te kunnen doen? Een jaar lang stelde hij deze vragen aan verschillende mensen die betrokken zijn bij het onderwijs.

Stuifbergen houdt zich bezig met allerlei vormen van onderwijsvernieuwing en is, zo geeft hij aan, vooral geïnteresseerd in de beroepseer en professionele identiteit van de leraar. 'Deze film heb ik gemaakt voor het prachtige leraarsvak en uit noodzaak, omdat het een beroepsgroep met zorgen is. Leraren vergeten hoe belangrijk ze zijn. Dit blijkt uit onderzoek (Córvers, Mommers, van der Poel & Sapulet, 2017, status en imago van de leraar in de 21ste eeuw), maar ook uit het feit dat studenten die ik begeleid worstelen met hun identiteit, als leraar. Ik wil dat toekomstige leraren bewust, enthousiast en vol geestdrift kiezen voor het onderwijs, omdat onze toekomstige generaties dat verdienen. Met deze film hoop ik een

bescheiden bijdrage te leveren aan de zoektocht naar welke leraar ze willen zijn.'

In de film volgt hij twee leraren – Neomi Lotte en Menno Hockx – over een langere periode. Ze zijn rolmodellen die de kracht van de leraar in beeld brengen, afgewisseld met prikkelende citaten van mensen uit het onderwijs. 'De film is ook mijn eigen zoektocht, die nog lang niet klaar is. Ik ben met zoveel mensen in gesprek geweest. Dat heeft mij veranderd. Mijn visie op de leraar, op zijn rol in de samenleving, op de leraar die ik ben. Dat is ook het wezenlijke in onderwijs en opvoeding, die verandering van onszelf en van de kinderen.'

Iets ondergeschikts

En dat geldt dan ook voor zijn relatie tot een begrip als volwassenheid. 'Volwassenheid gebruiken we alsof er iets ondergeschikts aan is; dat is dan het kind. Maar het één staat niet tegenover het ander. Het bestaat naast elkaar. Alsof een kind niet tot volwassenheid zou kunnen komen?! Dat is natuurlijk wel zo. Het heeft niets met leeftijd te maken. Het is een manier van in de wereld staan, van hoe je de dingen doet. Luc Stevens noemde de leraar eens een *professionele verleider*. Gert Biesta zegt er in de film ook wat over. Hij is het met Luc eens. Een leraar die verleidt naar volwassenheid. Door een omgeving te creëren waar leerlingen zich overgeven aan volwassenheid.'

En dan het curriculum, dat zit volgens Maarten Stuifbergen op een bepaalde manier op slot. Zeker in relatie tot het vormende aspect van onderwijs. 'Dat is tenminste mijn ervaring. Als je burgers wilt die opdrachten uitvoeren, dan moet je klassikaal onderwijs verzorgen. Op 85% van de scholen waar ik kom, gebeurt het op die manier, dat is de standaard. Een dergelijk curriculum of praktijk gaat ervan uit dat kinderen zich langs een bepaalde weg, op een bepaalde manier ontwikkelen. We weten dat dat natuurlijk niet zo is. Het is belangrijk dat we blijven nadenken, over de noodzaak van het *vloeibaar houden* van het curriculum. Zodat er altijd ruimte blijft om als leraar

te handelen, op basis van wat je ziet: betekenis hebben vanuit je leraar-zijn.'

'En ditzelfde geldt voor het handelen van het kind. Het is een wederkerig proces. In die interactie, in die ruimte ontwikkelt zich het curriculum ook. Een dergelijke verbinding kan leiden tot volwassenheid. Dit proces is van grote betekenis voor zowel het kind als de leraar. Goed kijken en luisteren naar kinderen, het gesprek aangaan. Daardoor kom je op plekken die je niet had verwacht of zelfs ooit kon vermoeden.'

Aanwezigheid

Deze speelruimte geldt vooral voor de individuele leerling, het individuele kind, meent Stuifbergen, en minder voor de hele groep. Gepersonaliseerd leren of *gepersonificeerd* leren, ja, zo mogen we het wat hem betreft noemen. 'Maar dan wel vanuit *de aanwezigheid* van de leraar. Ik bedoel daarmee niet alleen dat er algoritmes worden toegepast op tablets of in softwareprogramma's, wat dan leidt tot adaptief onderwijs. Of dat we helemaal gaan inspelen op de behoefte van het kind. Op die manier mechaniseert het onderwijs zich weer. Nee, ik bedoel dat de leraar de regisseur blijft en het overzicht houdt. *Wat heeft dit kind nodig waardoor hij de volgende stap kan maken in zijn ontwikkeling, om te komen tot volwassenheid?* Dat is niet voor ieder kind hetzelfde.'

Dit vraagt een veelkleurige blik van de leraar, vertelt Stuifbergen, die zelf 12 jaar voor de klas stond, en dat is een enorme taak. Want: 'Als je één kind echt wilt zien, dien je al op drie schaakborden tegelijk te spelen. Laat staan als je ook nog eens al die vakgebieden hebt. Reken maar uit.' Juist daarom moet het anders. Vanuit vertrouwen en relatie. 'Je weet zeker dat je het voorgaande als leraar niet redt, dat je dit niet georganiseerd krijgt met 28 kinderen en misschien wel tien verschillende klassen in het vo. Daarom ontkom je niet aan ruimte, aan openheid, aan relatie. Daardoor kan het kind vertrouwen ontwikkelen om een keuze zelf te maken. Waardoor hij of zij naar volwassenheid wordt geleid.'

Volwassenheid betekent dat je ernaar streeft om kinderen kritisch te laten nadenken, zegt Stuifbergen, voordat je iets doet. ‘Het heeft met voelen te maken, met je sensitieve vermogen, dat je aanvoelt wat op welk moment het goede is. Afstemmen. En er zijn veel kinderen die dat al heel goed kunnen. Ik zie het zo vaak: een kind dat op een bepaald moment iets zegt of doet dat op dat moment grote betekenis en waarde heeft, dat is van een ongekende schoonheid. Daarom heeft volwassenheid niets te maken met leeftijd.’

De film *Iedereen is leraar* kwam niet zomaar uit de lucht vallen, weet hij. Het was indirect een gevolg van zijn studie Onderwijswetenschappen aan de Open Universiteit. ‘Ik studeer af op het vraagstuk rondom de beroepsethiek van de leraar; Rob Martens is mijn begeleider. We zien dat er vaak wordt gesproken van wat er niet goed gaat in het onderwijs. Dat is waar media vaak in zijn geïnteresseerd. Het gaat over te weinig salaris, over burn-out, over te hard werken, over het eigen zelfbeeld. Maar wat als je aandacht besteedt aan wat er wel goed gaat? Wat is de kracht van de leraar?

Vreemde gewaarwording

Stuifbergen hield een aantal interviews. En besloot er al snel een camera bij te halen. ‘Ik dacht aan een paar korte clips. Eerst een paar, maar toen werden het er meer en meer. Langzaam ontstond het idee van een documentaire. Op 5 oktober 2017 was de première in Amsterdam, precies op de Dag van de Leraar. Gelijktijdig stonden er ook meer dan vijftigduizend man in het Zuiderpark, als protest. Dat was een vreemde gewaarwording vanuit mijn perspectief en waarmee ik bezig ben. Zo’n *Dag van de Leraar* zie ik meer als een dag om het beroep te vieren, om het vak uit te dragen, het onderwijs op een positieve manier in de etalage te zetten.’

Hij hoorde het afgelopen jaar – bij de verschillende vertoningen – dat het zo’n fijne film is om naar te kijken, dat het zo positief is. Maar draagt deze film ook bij aan een positiever zelfbeeld? Wat is het effect ervan op kijkers, op leraren? Dat is wat hem interesseerde. ‘Ik heb kwantitatief onderzoek gedaan met 91 leraren in po, vo en hbo.

Ik stuurde ze voor de film een vragenlijst, en erna. En ik heb vragen gesteld als: Hoe kijk je tegen je eigen beroep aan? Waar ben je trots op? Wat is de schoonheid van het vak leraar?'

Beroepstrots

En had de film een effect op het ervaren gevoel van waardering voor zijn vak? Niet direct, zo lijkt het. 'Alleen voor het werken met de leerling,' geeft de onderzoeker aan. 'In het ervaren van beroepstrots van de leraar is het mogelijk dat dus de leerling daar iets van gaat merken. Overigens, toen we een maand later nog eens vragen stelden, was er wel een significant verschil. Dat was in het kwalitatieve deel van het onderzoek. Leraren waren positief over de invloed van de film op hun gevoel van beroepstrots en waardering. Er was dus veel veranderd in korte tijd.'

Stuifbergen zal in de toekomst de mogelijkheden verkennen voor een voortzetting van het onderzoek. 'De waardering van het beroep van leraar is te belangrijk om links te laten liggen en moet in een tijd van een significant lerarentekort boven aan de politieke agenda staan. Ik gun alle kinderen een leraar die voor hen iedere dag het verschil maakt en waar ze decennia later nog met plezier en waardering aan terug denken. Dat is alleen maar mogelijk wanneer we gemotiveerde, trotse en gewaardeerde leraren hebben'.

Er wordt intussen gewerkt aan een Engelse en Arabische vertaling van de documentaire *Iedereen is leraar.* Er liggen al concrete ideeën en aanknopingspunten voor een tweede deel. Ook is er interesse voor een representatie van de film in woord, in vorm van een boek. 'Alles wat ik doe heeft betrekking op het in beeld brengen van de schoonheid van het vak. Ik ben mij er van bewust dat het in deze tijd complex is, maar hoop met mijn werk aan een klein deel van de oplossing bij te dragen, die ligt in mijn optiek besloten in een positief geluid'.

Maarten Stuifbergen is docent op de Pabo aan de Hogeschool Leiden (toegepaste pedagogiek) waar hij ook studenten begeleidt in hun lespraktijk. Daarnaast wordt hij na de zomer schoolleider op de Montessorischool Leidschenveen.
> m.stuifbergen@mvvr.nl

Rob van der Poel houdt zich bij NIVOZ bezig met communicatie, publicaties en online verbinding/samenhang.
> r.vanderpoel@nivoz.nl

> De website van *Iedereen is leraar* – met meer clips, artikelen en aankondigingen – vind je op www.iedereenisleraar.nl

MEER...

LEZEN EN KIJKEN

- Wals, A. (2015). *Beyond unreasonable doubt. Education and learning for socio-ecological sustainability in the anthropocene*, Wageningen University:
- Kapteijn, M., Kamp, M. & Hullu, E. de (2018). *Ecologie. Leren & onderwijzen*, NVON
- Frijters, S. (2016). *Leren voor Duurzame Ontwikkeling; Gewoon Doen! Handreiking voor het ontwerpen van Leren voor Duurzame Ontwikkeling,* Aeres Hogeschool Wageningen
- Jansen, F. & De Witt, A. (2015). *Duurzaamheid van binnenuit. Hoe een nieuw, bruisend bewustzijn de wereld verandert*, Uitgeverij Prometheus
- Biesta, G. (2018). *Tijd voor pedagogiek. Over de pedagogische paragraaf in onderwijs, opleiding en vorming,* Uitgave van de Universiteit voor Humanistiek.
- 5VWO Filosofie Berlage Lyceum (2017). *Onderwijs Van Onderen*, ISVW Uitgevers
- Visser, A., Thijs. A., Zijlstra, J. & Houkema, D. (2017). The Netherlands: Personal Development as a curricular theme – Deliberating wellbeing, freedom and success in the Dutch curricular landscape. In O'Neill (ed.), *Wellbeing in our schools: international perspectives. CIDREE Yearbook 2017* (pp. 200 – 217), Dublin: National Council for Curriculum and Assessment:
- Visser, A. (2016). *Persoonsvorming als curriculaire uitdaging?! Een conceptueel vooronderzoek*, SLO
- Visser, A. (2017). Persoonsvorming in samenhang. Over innerlijkheid, lichamelijkheid, politiek en 'reële fantasie." Narthex. tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie. 17(2)

Unesco Masterclass: Arjen Wals over leren voor duurzame ontwikkeling:

NIVOZ-jaarthema 2018-19 ‘Spelen, leren, maken’

Ook in het nieuwe schooljaar neemt NIVOZ je graag mee op onderzoek. Het gekozen jaarthema ‘Spelen, leren, maken’ roept voldoende vragen en gedachten op die verband houden met de dagelijkse onderwijspraktijk. Zowel op heel jonge leeftijd als in het beroepsonderwijs. We bieden in onderstaand artikel een inleiding op het thema, dat actueler is dan ooit, getuige de ontwikkelingen binnen, maar vooral buiten de schoolmuren. Wat betekent dit voor ons pedagogisch handelen, voor onze pedagogische opdracht?

Let op: de vijf NIVOZ-onderwijsavonden in schooljaar 2018-19 staan in het teken van het jaarthema ‘Spelen, leren, maken’. Lees meer op p. 60 over de sprekers, de data en de prijzen. Voor een passe-partout-kaart betaalt u tot 1 juli 2018 slechts 115 euro i.p.v. 162,50 euro.

‘Leg die telefoon nou eindelijk eens weg en begin eens aan je huiswerk!’ Die verzuchting zullen ouders herkennen omdat ze het ook wel eens tegen hun kinderen zeggen. Kinderen besteden het liefst uren aan ‘nutteloze’ dingen: aan gamen of aan YouTube-filmpjes kijken. Dat zijn allemaal vormen van spelgedrag, soms actief en soms meer passief, en tegenwoordig ook nog eens veelal digitaal.

Spel tooit zich doorgaans in de kleren van nutteloos, leuk, doelloos en grappig. Het gaat nergens om. Het is maar een spel. In onderwijs en opleiding worden ‘spelen, leren en maken’ daarom strikt onderscheiden. *Leren en maken* zijn ‘intentioneel’ en hebben altijd een doel. *Spelen* is gratuit, zonder doel, om niet. En als we dan toch gaan gamen op school, dan heet het plots ‘serious gaming’. De begrippen worden in hun betekenis bijna in tegenstelling gebracht: ‘leren’ hoeft niet leuk te zijn, spelen is iets dat je voor je plezier doet. De praktijk van het onderwijs is hieraan zo gewend geraakt dat het zicht op een belangrijke manier hoe (jonge) mensen leren en zich

ontwikkelen, verloren lijkt te zijn gegaan.
Steeds meer onderzoek laat zien dat 'spelen, leren en maken' in de ontwikkeling van een mens samengaan. De intrinsieke motivatie om een uitdaging aan te gaan is het meest sprekend aanwezig in spel. Om die reden kun je spel de krachtige motor onder leren noemen. Juist omdat het 'maar een spelletje is' en het 'nergens om gaat' durf je dingen te proberen. Met een 'playful mind' leer je het meest en ben je het meest creatief.

Spel en pedagogiek

Spelen doe je voor je plezier. Het is vrijwillig, een zelfgekozen uitdaging, het heeft een open perspectief, het is jouw keuze voor deze regels, het daagt uit grenzen te verleggen en hindernissen te overwinnen. Daardoor leer je jezelf kennen en vertrouwen. Spelen vraagt vindingrijkheid, maar in samenspel ook inlevingsvermogen, perspectief nemen en consensus zoeken. En wat pedagogisch essentieel is: het resultaat is (mede) door jouw toedoen tot stand gekomen, jij bent mee verantwoordelijk.
Dat is echter niet hoe het onderwijs door veel leerlingen en studenten ervaren wordt. Hun houding wijst meestal op extrinsieke motivatie, van: 'vertel me maar wat ik moet doen'. Het lijkt in niets op de enorme motivatie die kinderen hebben als ze spelen, bijvoorbeeld gamen. De vraag is dus: is het mogelijk die twee bronnen van motivatie beter te verbinden? Dat is niet eenvoudig.

Motivatieonderzoek

Motivatieonderzoek leert dat wanneer we de essentie van spel didactisch accepteren en benutten, motivatie én prestatie in onderwijs belangrijk verbeteren. Daarvoor is het nodig om ruimte te laten aan nieuwsgierigheid, aan het onwillekeurige, en aan de keuze van uitdaging. Een voorschrijvende en controlerende instructie en didactiek vernauwen gemakkelijk het cognitief-motivationele perspectief van een leerling of student. Het spelkarakter wordt hier aan het leren ontnomen en daarmee de belangrijkste bron van motivatie.

In termen van de pedagoog Biesta: in onderwijs is meer aan de orde dan socialisatie (aanpassing). Pedagogisch gezien is de vraag aan de orde hoe we naast deze socialisatie de benodigde ruimte kunnen laten aan persoonsvorming (of subjectivatie). Hoe kunnen we leerlingen een zekere vrijheid geven om zelfgekozen uitdagingen aan te gaan, een eigen, noodzakelijkerwijs unieke (leer)weg te gaan, onzekerheid te verdragen en verantwoordelijkheid te nemen? En dat zijn weer precies kenmerken van spel.

Tegen deze achtergrond is het van belang na te gaan in hoeverre een leerling of student een eigenstandige of autonome plaats in het onderwijsproces heeft. Vanuit spel gedacht wordt het vanzelfsprekend dat leerling én leraar of docent én student samen onderwijs maken, dat wil zeggen met de nodige speelruimte (letterlijk en figuurlijk). Daarin zal het niet altijd duidelijk zijn wie van wie wat leert. In deze ruimte wordt persoonsvorming zichtbaar in het didactisch proces. Dat proces mag dan met recht pedagogisch-didactisch genoemd worden.

Dilemma's

In toenemende mate wordt geprobeerd 'spel' meer in onderwijs op te nemen. Denk aan de *Maker movement* of aan *Hackathons*. Maar daarmee tekenen zich ook dilemma's af. Als spel zelf-bepaald en vrijwillig is, wat doen we dan als we een bepaalde leerinhoud zo belangrijk vinden dat we hem verplicht willen stellen? Lukt het dan nog wel om er een 'spel' van te maken? En nog een lastige vraag: als het waar is dat kinderen van nature heel veel willen spelen, en we belemmeren dat op school of thuis met een grote hoeveelheid huiswerk, zou het dan kunnen dat dat negatieve gevolgen heeft?

Kortom, spel is, met zijn schijnbare nuttelоosheid, een interessante draad om aan te trekken. Een draad die zo lang wordt dat de bekende natuurkundige Niels Bohr al opmerkte dat het begrijpen van kwantumfysica kinderspel is vergeleken met het begrijpen van kinderspel.

AGENDA

Na de zomer: 5 onderwijsavonden

3 oktober 2018:

Rob Martens

Spel als leermachine

Wetenschappelijk directeur NIVOZ, hoogleraar Open Universiteit Welten Instituut

7 november 2018:

Amber Walraven

Leren door onderwijs te maken

Universitair docent Radboud Academie, minor Creative Educational Design

10 januari 2019:

Ellen Klatter

Over de regels van het spel

Lector Versterking Beroepsonderwijs & lector Studiesucces Hogeschool Rotterdam

14 maart 2019:

Gijs Scholten van Aschat

Voor magie in spel is samen nodig

(ICOON-theater, bij Vathorst College in Amersfoort)
Acteur film/theater/tv, docent, voorzitter Academie van Kunsten

12 juni 2019:

René ten Bos en Henk Oosterling

Wat staat er op het spel en wat kunnen we ervan maken?

René ten Bos: filosoof, Denker des Vaderlands
Henk Oosterling: filosoof, universitair docent, Rotterdam Vakmanstad, auteur

De NIVOZ-onderwijsavonden vinden ook komend schooljaar weer plaats in het sfeervolle theater Maitland (op die van 14 maart, met Gijs Scholten van Aschat, na). Voor losse tickets betaal je € 32,50.

► **Passepartout**
Het is mogelijk om voor de hele serie Onderwijsavonden (vijf in totaal) een passe-partoutkaart aan te schaffen. Deze kost 125 euro. Maar doe je dat vóór 1 juli 2018, dan betaal je slechts € 115.

Alle Onderwijsavonden beginnen om 19.30 uur. Vanaf 19.00 uur is de inloop. Wil je met een schoolteam komen van acht of meer personen, dan vragen we je contact op te nemen met Jetty van der Grift (er is dan korting mogelijk) via telefoonnummer 0343-556750 of info@nivoz.nl

Wie ten minste vijf Onderwijsavonden aanwezig is krijgt een aantekening van 10 registeruren in het lerarenregister.

► Voor tickets en verdere informatie
www.nivoz.nl/nl/podium

Nieuwe website van NIVOZ

Vanaf donderdag 24 mei heeft de stichting NIVOZ een nieuwe website. Met een van onze partners, FIZZ, hebben we hier de afgelopen maanden, in het bijzonder de laatste weken, hard aan gewerkt.

Wat is er veranderd?

De website van platform hetkind (www.hetkind.org) bestaat niet meer. De artikelen (meer dan 4000) zijn ondergebracht in de nieuwe website. De oude url's zijn allemaal automatisch doorgelinkt, net als de profielteksten en foto's van de honderden auteurs.

De blogs en artikelen hebben we ondergebracht in acht dossiers:

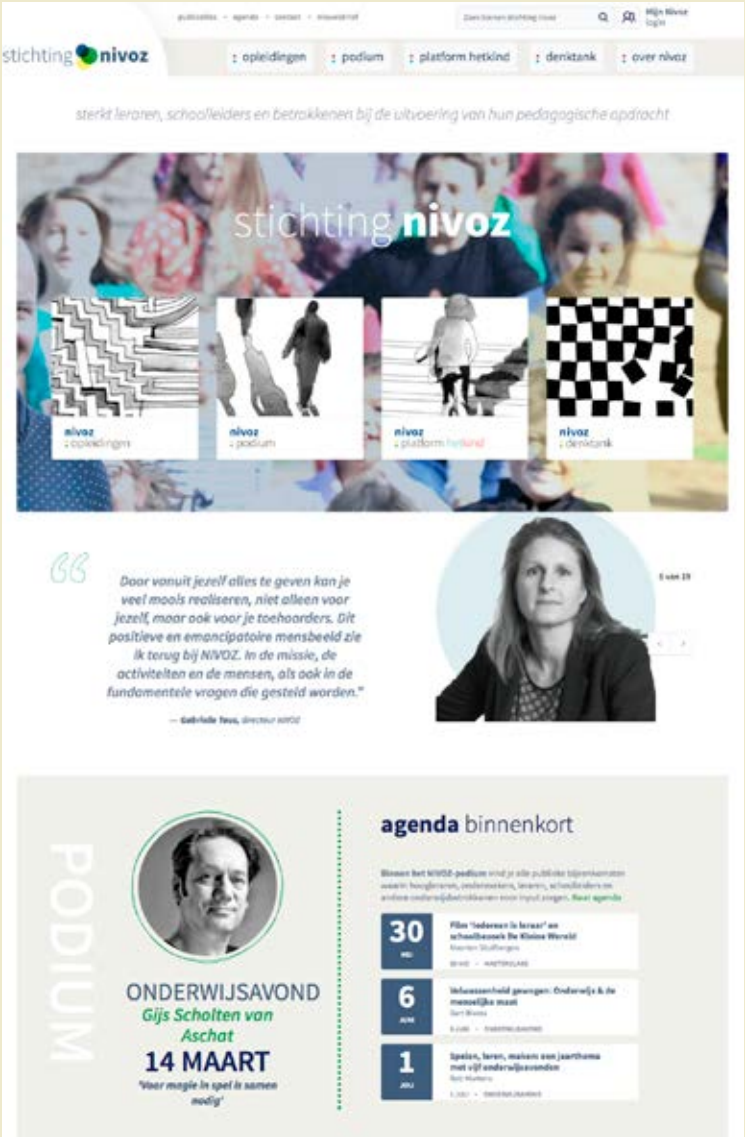
- Leraar zijn
- Leider zijn
- Curriculum
- Rechtdoen aan verschillen
- Brede vorming
- Ouders en school
- Pedagogische tact
- Motivatie

Tussen de vier NIVOZ-pijlers (Opleidingen, Podium, Platform *hetkind* en Denktank) is meer samenhang aangebracht. We denken dat vooral het gebruikersgemak is toegenomen. Je kunt inloggen via *MIJN NIVOZ*, waardoor je niet alleen bij je eigen data/gegevens kunt, maar waardoor je ook gemakkelijk e-books en NIVOZ-brochures kunt downloaden. Ook je inschrijven voor onze opleidingen (trajecten, proeverijen) is versimpeld. De kaartverkoop voor de vijf Onderwijsavonden in het schooljaar 2018-19 is vandaag via de nieuwe website gestart.

Op de nieuwe website vind je, zoals je van NIVOZ gewend bent, ook legitimerende, gefundeerde stukken terug. Deze krachtige

publicaties hebben de titel *kernpublicaties* gegeven. Daarnaast is er een *pedagogische canon* geschreven, waarin we bijna 30 mensen uit de historie van onderwijs/opvoeding portretteren. Tot slot is er *een handig overzicht van alle sprekers* die we de voorbije jaren op het NIVOZ-podium hebben mogen ontvangen. Je kunt video's en verslagen teruglezen en eventueel contact opnemen.

www.nivoz.nl

OVER NIVOZ

In de praktijk van onderwijs en opvoeding is er een groeiende behoefte aan pedagogisch denken, pedagogische reflectie en betekenisvolle pedagogische theorie. Stichting NIVOZ – dat een ANBI-status (Algemeen Nut Beogende Instelling) bezit en dus zonder winstoogmerk opereert – is op dit moment een van de belangrijke plaatsen waar in deze behoefte wordt voorzien.

NIVOZ sterkt leraren en schoolleiders in de uitvoering van hun pedagogische opdracht. Ze opereert vanuit vier pijlers:

NIVOZ-denktank: wetenschappelijke bronnen worden verzameld en onderzocht op hun bruikbaarheid voor het onderbouwen van de pedagogische praktijk van leraren

NIVOZ-opleidingen: persoonlijke ontwikkelingstrajecten (individueel of schoolbreed) waarin we leraren en schoolleiders (PO, VO, MBO, HBO) sterken in relatie tot hun pedagogische handelen.

NIVOZ-podium: publieke bijeenkomsten (in en buiten Driebergen) waarin sprekers inspiratie, kennis en onderbouwing bieden op het gebied van goed pedagogisch onderwijs.

NIVOZ-platform hetkind: digitale plek waar verhalen en artikelen worden gepubliceerd, theorie en praktijk van pedagogisch handelen komen hier samen.

Luc Stevens (1941) is *founding father* van stichting NIVOZ (Nederlands Instituut voor Onderwijs en Opvoedingszaken). In 2003 – na zijn emeritaat als hoogleraar orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht – richtte hij NIVOZ op vanuit een rotsvast vertrouwen in menselijke ontwikkeling; dat we voor onze ontwikkeling van nature zijn toegerust. De pedagogische visie van Stevens is geïnspireerd door en heeft zich ontwikkeld tijdens zijn werk met kinderen met leer- en motivatieproblemen.

Inmiddels hebben vele wetenschappers, leraren en schoolleiders bijgedragen aan de ontwikkeling van NIVOZ. Het is daarmee een

plaats voor studie, bewustwording, bezinning en dialoog. Vanuit de overtuiging dat ieder mens verbonden en verantwoordelijk in de wereld kan staan. Het onderwijs heeft een maatschappelijke verantwoordelijkheid om een bijdrage te leveren aan het verwezenlijken van deze pedagogische doelstelling.

NIVOZ-leerstoel

Onderwijspedagoog Gert Biesta is per 1 april 2016 benoemd tot bijzonder hoogleraar *Pedagogische dimensies van onderwijs, opleiding en vorming* aan de Universiteit voor Humanistiek. Deze leerstoel is gevestigd door stichting NIVOZ. Met de leerstoel wil Biesta/NIVOZ/UvH verder onderzoeken hoe pedagogisch denken een zinvol perspectief kan bieden op de uitdagingen, waar het onderwijs in onze samenleving in de 21e eeuw voor staat. Daarbij ligt er een belangrijke uitdaging om de (inter)nationale pedagogische traditie bij de tijd te brengen.

Organisatie

Directie: Gabrielle Taus & Rob Martens (wetenschappelijk directeur)
Founding father: Luc Stevens.
Office en secretariaat: Jetty van der Grift, Georgina Catania.
Maatschappelijk perspectief en netwerken: Nickel van der Vorm.
NIVOZ-opleidingen: Ellen Emonds, Suzanne Niemeijer, Merlijn Wentzel, Ton van Rijn, Martijn Galjé, Gerard de Jong, Marleen van der Krogt, Anniek Verhagen en Mascha Enthoven.
NIVOZ-platform, NIVOZ-denktank, NIVOZ-podium: Hartger Wassink, Maartje Janssens, Geert Bors, Wim van Werkhoven, Annonay Andersson, Joyce van den Bogaard en Rikie van Blijswijk.
Externe communicatie/publicaties: Rob van der Poel.

Bestuur: Edith Hooge (voorzitter): hoogleraar Onderwijsbestuur bij Tias School Business & Society; Jozef Kok (secretaris): oprichter en voormalig adviseur PO Raad, lector Fontys; Janneke Stam: voormalig rector Montessori College in Nijmegen; Ton Duif: voormalig voorzitter Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS).

COLOFON

NIVOZ-uitgave (e-book en print)
Volwassenheid vanuit perspectief van het curriculum
Nummer 6, mei 2018

Samenstelling en coördinatie: Rob van der Poel, Maartje Janssens.
Eindredactie: Joyce van den Bogaard.
Redactionele bijdragen: Dick van der Wateren, Alexandra Bronsveld, Joyce van den Bogaard, Bas ter Avest, Jasja van den Brink, Gert Biesta, Rob van der Poel, Renske Valk.
Vormgeving: Mark Schalken, De Ruimte ontwerpers
Fotografie: Ted van Aanholt (onderwijsavond), Jeppe van Pruijssen (portret GSvA), Duncan de Fey (portret René ten Bos)
Coverfoto: Philippe McIntyre
Illustraties: Eline Stolp (docent op UniC)

Dit e-book is geschreven voor leraren, schoolleiders en alle onderwijsbetrokkenen. Het is gratis te downloaden via de website van NIVOZ.

Contact
Bezoek en postadres NIVOZ:
De Horst 1 (landgoed De Horst, gebouw Vossesteyn)
3971 KR Driebergen
Algemeen telefoonnummer: 0343-556750
Algemeen secretariaat en office: info@nivoz.nl
Twitter: @nivoz @hetkind
Facebook-pagina: hetkind, Pedagogische Tact
www.nivoz.nl

NIVOZ brengt dit schooljaar 2017-2018 een serie van zeven nummers uit rondom het jaarthema Volwassenheid. Je kunt ze op de website gratis downloaden. Een gedrukte versie is te verkrijgen op Onderwijsavonden, Masterclasses en op andere podia waarbij NIVOZ is betrokken. Voor vijf of meer gedrukte exemplaren kunt u contact opnemen met NIVOZ. Via mailadres info@nivoz.nl

stichting nivoz
Volwassenheid
1
vanuit
spiritueel
perspectief

stichting nivoz
Wat betekent het
om vrij-te-zijn?
Jaarthema Volwassenheid
vanuit democratisch perspectief
2

stichting nivoz
Bildung, wat betekent
dat in jouw praktijk?
Jaarthema Volwassenheid
vanuit filosofisch-ethisch perspectief
4

stichting nivoz
In wat voor wereld
wil jij leven?
Jaarthema Volwassenheid
vanuit maatschappelijk perspectief
3

stichting nivoz
Wat is jouw verhaal,
dat maakt wie je bent?
Jaarthema Volwassenheid
vanuit psychologisch perspectief
5

stichting nivoz
Waar krijgt de persoon
aandacht in jouw les?
Jaarthema Volwassenheid
vanuit perspectief van het curriculum
6

stichting nivoz

www.nivoz.nl